

Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 142. dzimšanas dienas atceres
starptautiskā zinātniskā konference

LETONIKA UN KULTŪRU MIGRĀCIJA

International Scientific Conference

MIGRATION OF CULTURES

to commemorate the 142nd anniversary of academician Jānis Endzelīns

TĒZES

ABSTRACTS

2015. gada 23.–24. februāris

23-24 February, 2015

Rīga

Konferenci organizē / Organizer

Latvijas Universitātes aģentūra „LU Latviešu valodas institūts” /
University of Latvia Agency „Latvian Language Institute of the University of Latvia”

Konferences zinātniskā un rīcības komiteja / Conference Scientific and Organizing Committee

Dr. habil. philol. Ojārs Bušs

Dr. philol. Ineta Balode

Dr. habil. philol. Ilga Jansone

Dr. philol. Sanda Rapa

Dr. philol. Renāte Siliņa-Piņķe

Mg. hum. Marita Silkāne

Konferenci atbalsta / The conference is supported by

Valsts pētījumu programmas „Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības”
projekts Nr. 3 „Latviešu valodas pētījumi 21. gadsimta zinātnes kontekstā”

LZP pētnieciskās sadarbības projekts Nr. 660/2014 „Kultūru migrācija Latvijā”

Redakcijas adrese / Editorial Address

Akadēmijas laukums 1, 902./903. kab., Rīga, LV-1050

Tālrunis, fakss / Phone, fax: (+371) 67227696

e-pasts / e-mail: latv@lza.lv

Tēzes skatāmas LU LaVI mājaslapā / The abstracts are available at the homepage of LLI UL

<http://www.lulavi.lv/konferences>

<http://www.lulavi.lv/conferences>

SATURS

Albina AUKSORIŪTĒ. Terminoloģijas komisijos (1945–1971) veikla	5
Rihards BALODIS, Ināra OPMANE. Zinātnisko datu krātuve.....	6
Māris BALTIŅŠ. Latvijas Universitātes mācībspēku devums terminoloģijas attīstībā no 1919. līdz 1944. gadam.....	8
Maija BRĒDE. Nenoteiktības un aptuvenības elementi publiskajā mutvārdu saziņā.....	10
Brigita BUŠMANE. Slāvismi klimpu nosaukumos latviešu valodas izloksnēs	12
Ojārs BUŠS. Piebildes pie dažu Latvijas pilsētu nosaukumu cilmes skaidrojumiem	14
Aida ČIŽIKAITĒ. Laiko raiška frazeoloģijojē	15
Ina DRUVIETE. Latvijas Republikas Satversmes Ievads (Preambula): simboliska valsts lingvistiskās identitātes atzišana vai praktiskas rīcībpolitikas programma?	15
Ieva ELSBERGA, Sandra KALNIŅA, Laura RITENBERGA. Valodu kontaktu loma semantiskā lauka ‘vide’ paplašināšanās procesos: jēdzienu ‘valodas vide’ un ‘vides valoda’ mūsdienu interpretācija	18
Ieva FĪBIGA. Medicīnas valoda Senajā Grieķijā un tās attīstība.....	20
Jūlija GABRANOVA. Baltkrievu un latviešu valodas kontaktu izpēte Latvijas valodniecībā: apkopojums un perspektīvas	21
Sandra GAIGALAITĒ. Lietuvių kalbos prielinksnio <i>per</i> ir latvių kalbos prielinksnio <i>pār</i> erdvės reikšmė.....	22
Jurgita GIRČIENĒ. Kulinarijos sritis skoliniai kaip globalėjančio pasaulio atspindys.....	24
Andris HIRŠS. Valodas analīze kā metafizisko atziņu avots Tērbatas personālistu metafizikā.....	25
Zaiga IKERE. Konotācijas interpretācijas valodniecībā un vārda <i>bālelīnš</i> komunikatīvā vērtība	26
Inese INDRIČĀNE, Jolita URBANAVIČIENĒ. Latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžu spektrālais raksturojums....	28
Ilga JANSONE. No priekšvārdu kompozītiem darināti Vidzemes onīmi.....	29
Jurgita JAROSLAVIENĒ, Juris GRIGORJEVS. Latviešu un lietuviešu monoftongu klasifikācija.....	31
Santa JĒRĀNE. Daži līdz šim mazāk apskatītie vārdnīcu struktūras aspekti	32

Sarma KĻAVIŅA. Kā no padomju Latvijas universitātes aizgāja profesors Jānis Ēndzelins: 1947–1950.....	34
Igors KOŠKINS. Savs un svešais valodu kontakts: slāviskās cilmes aizguvumi un mantotā leksika latviešu valodā.....	38
Robertas KUDIRKA. Latvių tautybės asmenų pavadinimai: „brāliukai” ir „zirga galvas” vartosenos ypatumai.....	39
Māris KŪLIS. Valodas loma kultūras tapšanā – Džambatistas Viko filozofiskās idejas.....	40
Regīna KVAŠĪTE. Annas Sakses „Pasakas par ziediem” lietuviski: pasaku tēli un to vārdi.....	42
Solvita LABANAUSKIENĒ. Mykolo Miežinio <i>Lietuviszkaï-latvyszkaï-lenkiszkaï-rusiszkaï žodyno</i> lietuviški ir latviški sinoniminiai bei variantiniai augalų vardai.....	43
Sanita LAZDIŅA. <i>Lai wishful thinking rezultātā būtu viena pilsēta</i> – Valkā–Valgā veiktā lingvistiskās etnogrāfijas pētījuma dizains.....	44
Bronius MASKULIŪNAS, Lina DAUNIENĒ. Balsių diakritiniai ženklai Jokūbo Morkūno <i>Postileje</i> (1600).....	46
Asta MITKEVIČIENĒ. Literatūros žanrų ir kūrinijų rūšių pavadinimai 1918–1940 m. lietuvių literatūros mokslo darbuose.....	47
Малгожата ОСТРУВКА. Надгробные надписи в Резекне и Краславе как свидетельство сосуществования культур и языков в Латгалии.....	48
Solvita POŠEIKO. Izkārtnes kā noteiktas laiktelpas sociolingvistiska un kultūrvēsturiska liecība: Daugavpils lingvistiskā ainava 19.–21. gs.....	49
Sanda RAPA. Desemantizēšanās latviešu toponīmijā.....	51
Beatrise REIDZĀNE. <i>Vilki, vilki lāči</i> un <i>vilkači</i> latviešu tautasdziesmās.....	53
Anitra ROZE. Adjektīvs <i>peleks</i> un salīdzinājumi ar komponentu <i>peleks</i> latviešu valodā.....	54
Renāte SILIŅA-PINĶE. Par leksiskajiem ģermānismiem: piezīmes uz topošās ģermānismu datubāzes malām.....	56
Daiva SINKEVIČIŪTĒ. Lietuvos latvių vardai: gramatinis įforminimas ir jų variantiškumas LR gyventojų registro duomenimis.....	57
Dace STRELĒVICA-OŠIŅA. „Mēs esam daudzskaitlis”: valodnieciskā terminoloģija kā stilistisks līdzeklis dzejā.....	58
Solvita ŠTEKERHOFA. Latvijas krimināltiesību valodas attīstība krievu un vācu tiesību kultūras ietekmē: terminoloģija „Pēterburgas Avīzēs”.....	60
Anna VULĀNE. Pasaules elpas atskaņas latviešu valodas didaktikas terminoloģijā.....	61
Palmira ZEMLEVIČIŪTĒ. Pirmasis Lietuvos medicinos mokslo žurnalas ir lietuviškoji medicinos terminija.....	62

Albina AUKSORIŪTĖ
(Lietuvių kalbos institutas)

TERMINOLOGIJOS KOMISIJOS (1945–1971) VEIKLA

Organizuota lietuvių terminijos tvarkyba prasidėjo su pirmosios Terminologijos komisijos (1921–1926) veikla, kuri truko tik penketą metų. Antroji Terminologijos komisija pradėjo dirbti po karo, kai terminologijos darbai respublikoje organizuoti ir koordinuoti 1945 m. prie Mokslų akademijos Prezidiumo buvo sudaryta Terminologijos komisija, kuri 1951 m. perkelta į Lietuvių kalbos institutą (nuo 1952 m. po institutų sujungimo ji vadinosi LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos komisija). Pranešime nagrinėjamas Terminologijos komisijos darbas nuo 1951 m. iki 1971 m. pabaigos, kai buvo įsteigta Terminologijos taryba prie LTSR MA Prezidiumo. Apie Terminologijos komisijos darbą nuo 1945 m. iki 1951 m. informacijos nerasta.

Aptariama Terminologijos komisija dirbo remdamasi tais pačiais darbo principais kaip ir pirmoji prieškarinė Terminologijos komisija – tam tikrų sričių specialistų parengtus terminų žodynus ar terminų rinkinius kalbininkai svarstė kartu su rengėjais.

Terminologijos komisija per tuos du savo darbo dešimtmečius apsvarstė daug įvairių sričių terminų sąrašų, peržiūrėjo per 10 terminų žodynų (*Teisės terminų žodyną, Geologijos-geografijos terminų žodyną, Medicinos terminų žodyną, Melioracijos terminų žodyną, Chemijos terminų žodyną, Botanikos terminų žodyną, Ekonomikos terminų žodyną, Aiškinamąjį tekstilės terminų žodyną, Literatūros terminų žodyną, Technikos terminus* (biuletenių serija), *Kriminalistikos žinyną* ir kt.). Ji ne tik nuveikė didelį terminijos tvarkybos bei jos skatinimo ir plėtros darbą: apsvarstė rengiamus terminų žodynus, konsultavo įstaigas ir įmones įvairiais su terminija susijusiais klausimais bei joms patarė, bet ir organizavo konferencijas, pasitarimus su specialistais dėl lietuviškos terminijos kūrimo, plėtros ir sklaidos.

Terminologijos komisija svarstomiems terminams kėlė tiek kalbinius reikalavimus, ypatingą dėmesį kreipdama į terminų taisyklingumą, tiek loginius reikalavimus – siekdama terminų tikslumo ir sistemiskumo. Be to, jau vartosenoje įsitvirtinusių terminų be svarbių priežasčių nekeitė, stengėsi laikytis pastovumo principo.

Sēkmingā Komisijos darbu lēmē jos pirmininkas doc. dr. Jonas Kruopas ir dr. Kazimieras Gaivenis, kuris nuo 1959 m. pabaigos buvo Komisijos sekretorius ir redaktorijs. Terminologijos komisijos veiklos metais buvo padēti tolesnēs sēkmingos lietuvijū terminologijos tvarkybos pamatai, nusistovējo ir vēliau išlikusios bei toliau plētojamās šio darbo formas ir metodika.

Rihards BALODIS, Ināra OPMANE
(LU Matemātikas un informātikas institūts)

ZINĀTNISKO DATU KRĀTUVE

Priekšlasījuma mērķis – iepazīstināt humanitāro zinātņu pētniekus ar Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta (LU MII) datoru resursu izmantošanas iespējām.

LU MII zinātnisko datu krātuvi izveidoja 2008. gadā. Datoru resursi ir saslēgti vietējā tīklā (*Storage Area Network* – SAN) un izvietoti starptautiskā ātrgaitas datu pārraides tīkla mezgla punktā. Tie satur divas lietojumiem svarīgas komponentes: bagātīgi nokomplektētus astoņus vidējas klases serverus aprēķiniem un 450 TB SATA disku atmiņu (vidējas klases datu noliktavu IBM DS4800). Patlaban vērojams šo resursu izmantošanas piesātinājums vai pat pārslodze, jo īpaši procesoru slodzes izmantošanā. Tādēļ pašreiz notiek šo datoru resursu kapacitātes paaugstināšana līdz 4–5 reizēm ar mērķi nodrošināt akadēmisko vidi efektīvam darbam līdz 2020. gadam, pievienojot aptuveni 36 vidējas klases serverus, kā arī augstas veiktspējas serverus un paplašinot datu noliktavu līdz 1,5 PB. Papildus tiek uzstādīta profesionāla vidējas klases datu noliktavas sistēma *IBM Storwize V7000* ar diviem klasteriem, kopumā ar 1,1 PT SATA diskkiem (galvenokārt arhivācijas datu glabāšanai) un 38 TB SSD atmiņas daudzreiz ātrākai apstrādes procesā lietojamo datu piekļuvei. Datu noliktavas sistēma *Storwize V7000* nokomplektēta ar resursu darba un izmantošanas optimizācijas komponentēm, bet – kas svarīgākais lietotājam – nodrošina datu spoguļošanu (izslēdz datu pazaudēšanas iespējas) un datu kompresiju reālā laikā (atkarībā no datu tipa ļauj datu noliktavas apjomu palielināt līdz 1,8 reizēm).

Serveru fabrika ar daudzkodolu procesoriem un nokomplektētiem gandrīz maksimāliem operatīvās atmiņas apjomiem nodrošina virtualizā-

cijas iespējas, t. i., rada iespēju klientam šo datoru attālināti paņemt ikreiz, kad nepieciešams LU MII datoru resurss kopumā. Šāds virtuāls dators atšķirībā no privātā datora darbojas atbilstošās telpās ar profesionālu IT darbinieku apkopi.

Serveru fabrikas arhitektūra veidota ar mērķi risināt arī augstas veiktspējas uzdevumus, to skaitā dabas fizikālo procesu modelēšanu (peldošā punkta aprēķinus, kas raksturīgi viena un tā paša algoritma lietojumam uz daudzām parametru kopām), attēlu specializēto apstrādi, sociālo procesu modelēšanu (kam raksturīga liela datu apjoma izmantošana no datu noliktavas). Īpaša augstas veiktspējas uzdevumu klase nepieciešama valodas pētījumiem, veidojot daudzkodolu procesoru ar superlielu kodoliem kopīgi lietojamu operatīvo atmiņu.

Viss SAN ir veidots no komunikāciju saskarnēm ar sakaru kanālu virtualizācijas iespējām, kas ļauj visā LU MII datoru resursu kopumā nepieciešamības gadījumā veidot fiziski nodalītus atsevišķus resursu kopumus, piemēram, valodu pētniecībai.

Kādi ir secinājumi no zinātnisko datu krātuves izmantošanas pieredzes?

LU MII zinātnisko datu krātuvī kolektīvai akadēmiskās vides izmantošanai izveidoja 2008. gadā, kad IT nozarē strauji sāka attīstīties mākoņdatošanas koncepcija. LU MII to apguva un attīstīja, kā arī apmācīja studentus un piedāvāja klientiem savus datoru resursus caur mākoņdatošanas prizmu, kas tiek realizēta ar atvērtā koda sistēmu *OpenStack*. Mākoņdatošanas izmantošanā izšķir dažādus lietojuma veidus: IaaS – infrastruktūra kā serviss, SaaS – specializēta programmatūra kā serviss, PaaS – lietojuma platforma kā serviss, kas daļēji tiek izmantoti arī valodu pētniecības jomā.

Tagad var uzskatīt, ka LU MII Mākslīgā intelekta laboratorijā šāda platforma ir ievietotie tekstu, marķētu tekstu korpusi, vārdnīcas un dažādi programmēšanas rīki (arī CLARIN iekļautie). Valodu pētniecības vidī vēl gribam papildināt ar *Hadoop* servisu, kurā gabalos sašķeltu datu apstrādi veic daudzi procesori. LU MII jau aptuveni gadu izmanto *Hadoop* interneta virtuālās telpas analīzes uzdevumu risināšanai.

Mēs uzskatām, ka ļoti būtisks 2008. gadā izveidotās zinātnisko datu krātuves praktiskais ieguvums ir tas, ka gan programmētāji, gan lietotāji savā darbā sākuši aktīvi izmantot virtualizācijas iespējas. LU MII kā atsevišķus mākoņa pakalpojumus piedāvā kritisko datu rezervju kopiju veidošanu (datu apmaiņai starp institūtiem). Patlaban zinātnisko datu krātuvī izmanto daudzas institūcijas, to skaitā Valsts pētījumu programmas SOPHIS,

NexIT, LETONIKA, ir sadarbība ar Biomedicīnas pētījumu centru genoma datu apstrādē.

Mūsu pieredze rāda, ka mākoņdatošanas ieviešanu īpaši sekmē institucionāla pētniecības grupu sadarbība.

Māris BALTIŅŠ
(Valsts valodas centrs)

LATVIJAS UNIVERSITĀTES MĀCĪBSPĒKU DEVUMS TERMINOLOĢIJAS ATTĪSTĪBĀ NO 1919. LĪDZ 1944. GADAM

Līdztekus materiālām un organizatoriskām grūtībām nacionālas augstskolas tapšanas laikā būtisku nozīmi ieguva valodiskie aspekti, proti, radās jautājums, vai latviešu valodā ir tādi izteiksmes līdzekļi, kas ļautu pilnvērtīgi nodrošināt mācību procesu (gan lekciju lasīšanu un praktisko darbu vadīšanu, gan mācību grāmatu sagatavošanu un zinātnisku darbu publicēšanu). Šī pētījuma mērķis ir censties novērtēt, cik sekmīgi Latvijas Universitātes (LU) mācībspēki tās pastāvēšanas pirmajos 25 gados (no 1919. līdz 1944. g.) spēja risināt šīs grūtības, izveidojot un pilnīgojot savas nozares terminu sistēmu.

Pastāvēja vairākas iespējas piesaistīt augstskolai mācībspēkus, izvēloties 1) agrākā Rīgas Pedagoģiskā institūta docētājus; 2) latviskas izcelsmes augstskolu profesorus; 3) jaunākās paaudzes latviskas izcelsmes augstskolu beidzējus, kas nule bija uzsākuši akadēmisko karjeru; 4) pieredzējušus dažādu nozaru praktiķus (inženierus, ārstus, juristus, lauksaimniekus) vai 5) bijušās Krievijas augstskolu mācībspēkus un ārzemniekus. Skaidrs, ka vienīgi otrajā, trešajā un daļēji ceturtajā grupā bija sagaidāma laba latviešu valodas prasme, turpretim daudziem citiem tā bija pilnīgi sveša. Apzinoties ierobežotos cilvēkresursus, jau 1919. gada 16. septembrī pēc Paula Lejiņa ierosinājuma tika pieņemts konceptuāls lēmums, ka „pie jaunu mācības spēku pieaicināšanas augstskolā vispirmā kārtā ievērojami kandidāti, kas labi pazītu vietējos apstākļus un pārvaldītu valsts valodu”.

Terminoloģisku jautājumu risināšanā būtiska nozīme bija iepriekš iegūtajai pieredzei, kuru daļa potenciālo docētāju bija uzkrājusi, sagatavojot plašus rakstus latviešu valodā izdotajos preses izdevumos, sarakstot vai tulkojot populārzinātniskus apcerējumus (visbiežāk par lauksaimniecības,

medicīnas, tiesību zinātņu vai citu vispārēju interesi izraisošu tematiku), kā arī piedaloties Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Konversācijas vārdnīcas šķirklju izveidē.

1919. gada rudenī, izveidojoties Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijai, tās sastāvā iekļāvās daudzi LU mācībspēki, un vismaz daļēji var apgalvot, ka sekciju sēdēs izskatīto terminu saraksts lielā mērā atspoguļoja augstskolas vajadzības. Tiesa, ne visos gadījumos jaunieteiktie termini patiešā tika lietoti, jo, pēc Eižena Laubes vārdiem, „terminoloģijas komisijas atzītie būvkonstrukciju termini latviešu studentiem nebija pazīstami, nemaz nerunājot par studentu cittautieti – latviešu valodas nepratēju” (Laube 1939).

Tomēr tieši LU mācībspēki pēc Terminoloģijas komisijas darbības apturēšanas uzturēja ideju par šīs komisijas nepieciešamību, 1922. gada 24. novembrī izveidodami komisiju tehnisko terminu un apzīmējumu saskaņošanai, kurā Inženierzinātņu fakultāti pārstāvēja J. Cizarēvičs, A. Tramdahs un E. Veiss, Mehānikas fakultāti – A. Vītols un P. Zilīte, bet Arhitektūras fakultāti – R. Ādamsons (IF). Tāpat ar LU mācībspēku tiešu gādību iesākto darbu turpināja arī profesionālo organizāciju (Latvijas Elektrotehniskās biedrības, Latvijas Matemātikas zinātņu biedrības, Latvijas Ģeogrāfu biedrības, Latvijas Fotogrammetrijas biedrības u. c.) terminoloģijas komisijas.

Cits būtisks darba virziens terminoloģijas izstrādē saistījās ar vidusskolas un augstskolas mācību grāmatu izstrādi (LU Studentu padomes 1921. gada nogalē dibinātā grāmatnīca uzskatāma par pirmo specializēto augstskolas grāmatu apgādu Latvijā (Mūsu gaitas 1936, 18)), jo lekciju konceptu un laboratorijas darbu aprakstu publicēšana neizbēgami prasīja arī terminoloģisko jautājumu risināšanu. Līdz 1937. gada beigām, kad tika izveidots LU Mācības grāmatu apgādniecības fonds, tā bija vienīgā specializētā institūcija, kuras mērķis bija akadēmisku grāmatu sagatavošana.

Līdztekus tam visai daudzas studentiem adresētas grāmatas izdeva arī citi apgādi, nodrošinot mācību grāmatas vismaz daļā studiju pamatkursu. Par aktīvākajiem autoriem varam saukt M. Bīmani, E. Blesi, H. Budulu, F. Gulbi, A. Kirhenšteinu, A. Kešānu, J. Krustiņsonu, J. Lautenbahu, E. Paukulu, E. Renci, P. Šmitu, A. Švābi, A. Tramdahu, E. Zariņu un vēl daudzus citus.

Trešais būtiskais ieguldījums terminoloģijas attīstībā saistīts ar LU mācībspēku darbību zinātnisku žurnālu izveidē un rediģēšanā. Te īpaši izceļams ķirurģijas profesora Jēkaba Alkšņa ieguldījums „Latvijas Ārstu Žurnālā” (1923–1939 un 1942–1944) izdošanā un LU Ķīmijas fakultātes Farmācijas nodaļas mācībspēku (D. Blūmentāla, J. Maizītes, J. Rumenta) veikums „Latvijas Farmaceitu Žurnālā” (1923–1940, 1944) izveidē. Bet

līdzīgi būtu izceļami arī lauksaimniecības speciālistu, inženieru, juristu, tautsaimnieku, veterinārārstu un inženieru nopelni savas nozares periodisko izdevumu attīstībā.

Ceturtais lielais terminoloģijas sakārtošanas darbs saistāms ar LU docētāju veidotajiem fundamentālajiem pārskatiem par savas nozares stāvokli. No terminoloģijas viedokļa īpaša nozīme piešķirama trīsdesmito izdevumam „Latvija: zeme, daba, tauta” (1936) un pirmajai specializētajai nozares enciklopēdiskajai vārdnīcai „Lauksaimniecības leksikons” (1937), kā arī nepabeigtajai „Tautsaimniecības vārdnīcai”, kuras četras burtnīcas nāca klajā 1944. gadā.

Turpmākie pētījumu virzieni būtu saistāmi ar:

- terminoloģiski nozīmīgāko grāmatu apzināšanu;
- svarīgāko zinātniskās preses izdevumu terminoloģisko analīzi, veidojot būtisku nodaļu latviešu zinātniskās un populārzinātniskās literatūras vēsturei;
- konkrētu LU mācībspēku terminoloģisko ieteikumu analīzi un to lietojumu mūsdienīgu valodā;
- detalizētu terminrades procesa analīzi starpkaru periodā, īpaši uzsverot konceptuālas domas par vēlamajām un mazāk ieteicamajām tendencēm.

Literatūra

IF – Inženierzinātņu fakultāte. *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats 1919.–1924.* Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 1925, 28.–83.

LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427. f., 6. apr., 1. lieta, 20.–24. lp.

Laube 1939 – Laube, E. Arhitektūras fakultāte. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939.* I daļa, 1939.

Mūsu gaitas 1936 – *Mūsu gaitas. 1921–1936.* Rīgā: LU Studentu padomes grāmatnīcas izdevums, 1936.

Maija BRĒDE
(Latvijas Universitāte)

NENOTEIKTĪBAS UN APTUVENĪBAS ELEMENTI PUBLISKAJĀ MUTVĀRDU SAZIŅĀ

Saziņas process kā saprašanās starp saziņas dalībniekiem saistīts ar runātāju un klausītāju attiecībām, proti, ar runātāju nolūku interpretāciju klausītāju uztverē. Runātāji ar valodas līdzekļiem izsaka savstarpējo saistību

pakāpi attiecībā pret realitāti vai sacītā pamatotību, kā arī mīkstina teiktā iespaidu uz sarunas partneriem (Verdonk 2002, 39). Publiskās mutvārdu formas raksturīga iezīme ir noteikta formalitātes pakāpe, nereti pieļaujot arī neformālās izteiksmes elementus.

Visdažādākajās publiskās saziņas formās runātājiem nepieciešami nenoteiktās izteiksmes līdzekļi. „Nenoteiktās izteiksmes veids sazināšanās procesā ir daļa no mūsu pats par sevi saprotamās pasaules, un parasti mēs to pat neievērojam, izņemot gadījumus, kad kāds tīši mēģina noklusēt informāciju.” (Channell 1994, 3). Nenoteiktības elementi ir komunikatīvās kompetences nozīmīgs aspekts. To lietojuma motivācija dažādās situācijās ir atšķirīga.

Analīzes materiāls ir dažādi diskusiju raidījumi televīzijā pirms 12. Saeimas vēlēšanām 2014. gada septembrī un raidījumi gada nogalē ar plašu apspriežamo tēmu loku. Diskusija par nopietnām problēmām kā publiska mutvārdu forma ietver gan monologu, gan dialogu vai polilogu dažādās sagatavotības pakāpēs salīdzinoši formālā manierē. Analīzes uzdevums ir konstatēt, kādi valodas līdzekļi, it īpaši, kādas vārdšķiras tiek izmantotas nenoteiktības un aptuvenības efekta radīšanā. Tā kā diskusiju raidījumos piedalās cilvēki ar atšķirīgu pieredzi apspriežamo problēmu jomā, tad sagaidāms, ka viņu atbildes uz raidījuma vadītāja jautājumiem neskanēs vienlīdz precīzi un nesniegs vienlīdz konkrētu informāciju. Paša raidījuma tonalitāti lielā mērā nosaka tā vadītājs, kura uzdevums ir radīt tādu gaisotni, kas vislabāk spētu rosināt brīvi, nepiespiesti, tomēr arī noteikti paust savus uzskatus.

Valodas līdzekļu klāsts, kas piedalās nenoteiktības efekta veidošanā, ir visai plašs. Nereti vienā teikumā runātāji izmanto vairākus vārdus no attiecīgās leksikas. Ilustrācijai izraudzīti izteikumi, kas pamatā rāda dažādu vārdšķiru lomu nenoteiktās izteiksmes veidošanā. Gandrīz ikvienā sarunas sadaļā diskusijas dalībniekiem lieti noder vēlējuma izteiksmes forma un frāzes, kas akcentē gan viņu personīgo viedokli, gan norāda uz zināmu piesardzību izteikumos, piemēram, *man šķiet, domāju*. No visām vārdšķirām, kas reģistrētas nenoteiktās izteiksmes veidošanai, vislielāko dažādību uzrāda apstākļa vārdi, īpaši veida un mēra apstākļa vārdi. Vietniekvārdu grupā dominē nenoteiktie, norādāmie un kvantitatīvās pazīmes vietniekvārdi. Par apzīmētājiem runātāji lietojuši īpašības vārdus, vietniekvārdus un skaitļa vārdus, lai gan īpašības vārdu skaits nenoteiktības izteikšanai ir samērā neliels. Nenoteiktības nokrāsu kāda atsevišķa vārda vai arī visa izteikuma nozīmei piešķir galvenokārt nenoteiktības un pastiprinājuma partikulas.

Raidījuma dalībnieku vārdu krājumā ir gan tādi, kuru leksiskā nozīme nepārprotami norāda uz nenoteiktību, gan tādi, kuri aptuvenības nokrāsu iegūst kontekstā. Diezgan brīvi izmantotās sarunvalodas konstrukcijas daļēji var skaidrot ar kādas pārraides nepiespiesto gaisotni, taču daudzos gadījumos to var attiecināt uz runātāju paradumiem, kā arī nevēlēšanos tos mainīt. Vispārināts secinājums – nenoteiktās izteiksmes līdzekļi ir neatņemama tādas sarunas formas kā publiskas diskusijas sastāvdaļa. Izraudzītajā analīzes materiālā neviens no runātājiem attiecīgo leksiku neizmantoja, lai apzināti izvairītos no informācijas sniegšanas.

Literatūra

Channell 1994 – Channell, J. *Vague Language*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
Verdonk 2002 – Verdonk, P. *Stylistics*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Brigita BUŠMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

SLĀVISMI KLIMPU NOSAUKUMOS LATVIEŠU VALODAS IZLOKSNĒS

Uzturs ir katras tautas materiālās kultūras nozīmīga daļa, kurā ilgi saglabājas nacionālās tradīcijas, kā arī vērojama citu tautu ietekme. Viens no ēdieniem, kura apzīmēšanai latviešu valodā resp. izloksnēs izplatītāki ir aizguvumi, ir klimpas. Slāviskas cilmes klimpu nosaukumi ir reģistrēti galvenokārt Austrumlatvijā, tas ir, šaurākā vai plašākā areālā augšzemnieku dialektā.

Referātā, balstoties uz dažāda senuma etnogrāfiska un valodnieciska materiāla pierakstiem, tātad izsekojot klimpu nosaukumu lietojumam hronoloģiskā skatījumā gandrīz gadsimta garumā un atsaucoties uz 18.–19. gadsimta rakstu avotiem, arī kulinārijas literatūru, tiks atklāts slāviskas cilmes klimpu nosaukumu lietojums un izplatība latviešu valodas izloksnēs, kā arī ietvertas fragmentāras ziņas par konkrēto slāvismu lietojumu kaimiņvalodās.

Slāvisms *kleckas* un tā varianti *kleckei*, *kleļockas*, *kloļockas*, *kleļckas*, *kleļckas* u. c. dažādu miltu vai kartupeļu klimpu apzīmēšanai izplatīti Latgalē un Zemgales dienvidaustrumos. Tas aizgūts no baltkrievu *кляцка*, *кляцки* vai krievu *кляцка* 'klimpa' (sk., piemēram, Reķēna 1986).

Klimpu nosaukumu *kleļockei* (no K. Ulmaņa vārdnīcas) J. Endzelīns minējis līdzās sinonīmam *kleļwis* un ietvēris šī ģermānisma šķirkli ar skaidrojumu:

wohl durch russ. *клевки* beeinflusst (ME II 233). Krievu valodas ietekmi var pamatot arī ar aizgūtā klimpu nosaukuma *ķļockas* areālu – tas ir galvenokārt austrumos no vārda *ķļučkas* areāla. Vārds *ķļučķei*, kas fiksēts 18., 19. gadsimta vārdnīcās un minēts K. Mīlenbaha vārdnīcā, izlokšņu pierakstos 20. gadsimta otrajā pusē nav konstatēts. Tajos dominē varianti *ķļučķei*, *ķļučkas*.

Vārds *ķļučka* fiksēts arī vietvārdos: *ķļučka* – pļava Ērgļos, *ķļučķupurvs* Alsviķī (Endzelīns 1961, 108).

Slāvismi *ķļockas*, *ķļučķei* un to varianti sastopami arī vārdkopnosaukumos un salikteņnosaukumos neatkarīgajā komponentā resp. otrajā daļā. To atkarīgais komponents resp. pirmā daļa apzīmē ēdiena izejproduktu, darbību, ko veic, gatavojot klimpas, ietver norādi uz kādu ēdiena īpašību, pazīmi (piemēram, *ašņa ķļučķei*, *berzētās ķļučķiņas*, *bīdeļu ķļučkas*, *buļvu ķļockas*, *lielas ķļučkas*, *mēllie ķļučķei*, *milu ķļečkas*, *paplānas ķļučkas*, *tupeņķļučkas*).

Slāvisms *zacička*, tā varianti *zacerka*, *zacičks* u. c. Latgales un Austrumzemgales izloksnēs ir sastopami no pacietas, drupinātas, retāk no šķidrās mīklas gatavota ēdiena apzīmēšanai. Pēc etnogrāfes A. Zavarinas pētījumiem, tas 19. gadsimta otrajā pusē Latgalē krievu tautības iedzīvotāju uzturā bija gandrīz katru dienu gatavots. Latgalē un Lietuvā, kā uzskata etnogrāfe, šis ēdiens kļuva pazīstams ar krievu iedzīvotāju ienākšanu, piemēram, no Vitebskas un Pleskavas guberņas, kur tas bijis raksturīgs (ME IV 678). Etnogrāfiskajā un valodnieciskajā literatūrā rodami daudzi fakti par šā ēdiena resp. konkrētā nosaukuma lietojumu slāvu valodās. Vārds latviešu valodas izloksnēs aizgūts no baltkrievu *зацирка* resp. poļu *zacierka* ‘похлебка с мелко изрезанным тестом’ (Заварина 1986, 222).

Slāviskās cilmes klimpu nosaukumi ietver ziņas, kas noderīgas ne tikai dialektologiem, bet arī tautas materiālās kultūras, dzīvesveida pētniekiem, kā arī kultūrvēsturisko sakaru izpētei un etniskās vēstures jautājumu izziņāšanai.

Literatūra

Endzelīns 1961 – Endzelīns, J. *Latvijas PSR vietvārdi*. I daļa, 2. sējums. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.

ME II – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis un turpinājis J. Endzelīns. II. Rīga, 1925–1927.

ME IV – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis un turpinājis J. Endzelīns. IV. Rīga, 1932.

Reķēna 1986 – Reķēna, A. Slāvismi Latgales dienvidu izlokšņu ēdienu leksikā. *Dialektālās leksikas jautājumi*, 2. Rīga: Zinātne, 1986, 79.–80.

Заварина 1986 – Заварина, А. А. *Русское население восточной Латвии во второй половине XIX – начале XX века. Историко-этнографический очерк*. Рига: Зинатне, 1986.

PIEBILDES PIE DAŽU LATVIJAS PILSĒTU NOSAUKUMU CILMES SKAIDROJUMIEM

Kurzemes dienvidrietumdaļā, netālu no Lietuvas robežas, atrodama *Priekule*, kuras nosaukums pievērš sev uzmanību, cita starpā, ar to, ka tam ir gan homonīms Lietuvā – *Priekulē*, pilsēta Klaipēdas rajonā, gan gandrīz homonīms Vidzemē – *Priekuļi*, lielciems Cēsu tuvumā. Apdzīvotas vietas nosaukuma otrais komponents *-kule* Latvijā parasti liecina par attiecīgā nosaukuma somugrisku izcelsmi, un savulaik Andešs Juhans Šēgrēns patiešām uzskatījis *Priekule* par lībiešu cilmes vietvārdu. Tomēr jau Augusts Bīlenšteins 1892. gada monogrāfijā aizrādījis, ka Baltijas jūras somu valodu senos, mantotos vārdos nav iespējama līdzskaņu kopa vārda sākumā. Bīlenšteinam ticami likās saistīt šo vietvārdu un vairākus citus līdzīgus ar sugasvārdu *prieks*; tomēr šāds cilmes skaidrojums nešķiet īpaši pārliecinošs no toponīmijas semantisko likumsakarību viedokļa. Jānis Endzelīns 1926. gadā rakstījis, ka *Priekule* „laikam nav vis sakarā ar „*priēka*” vārdu”, un izteicis hipotēzi, ka līdzīgie vietvārdi (arī *Priekuļi* Vidzemē) kā „salikteni” (ar to domāti prefiksāli darinājumi) varbūt nozīmes ziņā atbilst vācu valodas (prefiksāli darinātajam) vārdam *Anbau* ‘piebūve’.

Aleksandrs Vanags, etimoloģizējot Lietuvas vietvārdu *Priekulē*, par ticamāku atzīst tā personvārdisku cilmi. Šādu pieņēmumu balsta fakts, ka vēstures dokumentos minēts *Lukas Priekulis*, kas bijis triju zemniekmāju veidotā Paminijas ciema vecākais un vienas mājas saimnieks 16. gadsimta pirmajā pusē. No šī ciema izaugusi vēlākā Priekules pilsēta.

Uzvārds *Priekulis* ir viens no senajiem latviešu uzvārdiem, Ernests Blese to pamanījis jau 15. gadsimta dokumentos. Cilme ar personvārdu saistīta arī trešajam „gandrīz homonīmam”, Vidzemes *Priekuļiem*, kuru nosaukums acīmredzot radies, kalkējot no vācu valodas kādreizējā muižas īpašnieka uzvārdu *Freudenberg* (iegūvis zemi 16. gs.). Šajā homonīmu kontekstā vistīcāmāk šķiet arī Kurzemes pilsētas nosaukumu *Priekule* saistīt ar personvārdu *Priekulis* – uzvārdu vai arī varbūt vēl tikai iesauku, pievārdu. Savukārt šī personvārda cilme gan varētu būt saistīta ar jau pieminēto apepatīvu *prieks* (darināšanas aspektā sal. Endzelīna LVG minēto *dusmulis*).

No personvārda (domājams, vācu cilmes uzvārda) acīmredzot veidojies arī pilsētas nosaukums *Staicele*, sal. 1638. g. Bauņos pierakstīto personvārdu *Thomas Staitzell*.

Transonomastiska cilme varētu būt arī pilsētas nosaukumam *Vilaka*, jo primārais, šķiet, ir hidronīms *Vilakas ezers*. Hidronīma cilme, visticamāk, somugriska, sal. igauņu *viljakes* ‘auglīgs, ražīgs’ un ar šo pašu leksisko sakni saistāmo Igaunijas vietvārdu *Viljandi* (ezers un pilsēta).

Aida ČIŽIKAITĒ

(Vilniaus universitetas, Kauno humanitarinis fakultetas)

LAIKO RAIŠKA FRAZEOLIGIJOJE

Laikas ir erdvē – pagrindiniai žmogaus būties parametrai. Labiau neapčiuopiamas laikas tyrimams yra įdomesnis, nei konkreti erdvė.

Kiekviena kalba savaip reiškia mus supanti aplinka. Kartais tiesiogiai, o kartais ir metaforiškai, tarsi bijantis įvardinti. Patyrinęjus lietuvių kalbos frazeologizmus, kuriuose yra nors vienas laiką reiškiantis žodis, pastebėta, kad šie frazeologizmai dažniau turi kitokias reikšmes, nesusijusias su laiko raiška. Todėl įdomu pažvelgti ir iš kitos pusės – pažiūrėti, o kaip gi reiškiamas laikas frazeologizmais, ar apskritai frazeologija tinkamai laiko raiškai, jo tėkmės ir žmogaus būties laike apibūdinimui tiesiogine arba perkeltine forma.

Tyrimui pasitelktas „Lietuvių frazeologijos žodynas“ – jame pateikti frazeologizmai ir jų reikšmės.

Tyrimu tikimasi atskleisti laikos raiškos frazeologijos priemonėmis tendencijas lietuvių kalboje.

Ina DRUVIETE

(LU Latviešu valodas institūts)

LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMES IEVADS (PREAMBULA): SIMBOLISKA VALST'S LINGVISTISKĀS IDENTITĀTES ATZIŠANA VAI PRAKTISKAS RĪCĪBPOLĪTIKAS PROGRAMMA?

2014. gada 19. jūnijā Latvijas Republikas Saeima pēc ilgām diskusijām pieņēma lēmumu par 1922. gada Latvijas Republikas Satversmes papildināšanu ar ievaddaļu (tā saukto preambulu). No šī brīža „valsts pamat-

likums uzskatāms arī par nacionālās identitātes būtisku elementu, jo tajā ir skaidrs Latvijas valsts konstitucionālo vērtību izklāsts” (Balodis 2014, 5).

Latviešu valoda kompaktajā preambulā minēta trīs reizes: „1918. gada 18. novembrī proklamētā Latvijas valsts ir izveidota, apvienojot latviešu vēsturiskās zemes un balstoties uz latviešu nācijas negrozāmo valstsgribu un tai neatņemamām pašnoteikšanās tiesībām, lai garantētu latviešu nācijas, tās *valodas* un kultūras pastāvēšanu un attīstību cauri gadsimtiem, nodrošinātu Latvijas tautas un ikviena brīvību un sekmētu labklājību. [...] Latvijas identitāti Eiropas kultūrtelpā kopš senlaikiem veido latviešu un lībiešu tradīcijas, latviskā dzīvesziņa, *latviešu valoda*, vispārcilvēciskās un kristīgās vērtības. Uzticība Latvijai, *latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda*, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats. Ikvienam rūpējas par sevi, saviem tuviniekiem un sabiedrības kopējo labumu, izturoties atbildīgi pret citiem, nākamajām paaudzēm, vidi un dabu. [...]”

Satversmes preambulas izstrādi un pieņemšanu pavadīja plašas juristu, politologu un publicistu diskusijas, kas skaidri iezīmēja pretstāvi ne tikai pret latviešu valodu, bet arī pret Latviju kā nacionālu valsti. Daži uzskata, ka tur ietverts aicinājums uz „patoloģisku toleranci”, citi preambulu uzskata par etnocentrisku un diskriminējošu, vēl daži domā, ka tā ir iederīga, bet reālas ietekmes uz Latvijas iekšpolitiku tai nebūs. No valodas politikas viedokļa preambulai gan var būt ne tikai simboliska nozīme vai politiska jēga. Tā stiprina argumentāciju pavisam konkrētu normu izstrādei un finansējuma nodrošināšanai latviešu valodas izpētei, apguvei un aizsardzībai. Līdz ar šo papildinājumu mūsu valsts pamatlīkums sniedz vēl skaidrākas vadlīnijas arī rīcībpolitikai Latvijas valsts neatņemamo simbolu un iezīmju stiprināšanā.

Norāde uz latviešu valodu kā valsts valodu ietverta ne tikai Satversmes ievadā, bet arī 4., 18., 21., 104. pantā. „Tādējādi konstitucionālais likumdevējs skaidri norādījis, ka valsts valodas politikas jomā nekāda atkāpšanās nav iespējama un latviešu valodas loma ir reāli jāstiprina” (Druviete, Kārklīņa, Kusīņš et al. 2014, 296). Latviešu valodas simbolisko nozīmi valsts identitātē pašlaik apstrīd tikai retais; valoda kā latviešu etnosa un katra latvieša identitātes galvenais, bet ne vienīgais komponents ir stabili nostiprinājies kaut vai icaudzinātas sociālās apziņas līmenī. „Kaut arī nav nesaraujamas saistības starp kādas personas valodu un tās kultūras identitāti, valoda ir pats nozīmīgākais indikators attiecībās starp indivīdu un sociālo grupu, pie tā tas pieder. Harmonija vai disharmonija starp tām ikvienā gadījumā izpaužas Rihtera skalas augstākajās atzīmēs. Valoda ir mūsu integrālā daļa – tā caurauž mūsu domāšanu un pasaules uzskatu. Tā ir arī arēna, kur dažādas kultūras cīnās par mūsu lojalitāti.” (Kramsch 2006, 77) Bet latviešu valodas uztverē vārdi

un ideāli var nesakrist ar darbiem un realitāti gan lingvistiskajā attieksmē, gan reālajā lingvistiskajā uzvedībā. Latvijā pastāv normatīvs regulējums valsts valodas tiesību nodrošināšanai (Valsts valodas likums, MK noteikumi, valodu lietojuma regulējums Izglītības likumā, Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumā, Augstskolu likumā u. tml.), pastāv nepieciešamās institūcijas valodas aizsardzībai, izpētei un attīstīšanai, pieņemts jau otrais pēctecīgais programmatiskais dokuments valodas politikā (Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam). Tomēr ar juridiskiem mehānismiem valodas lietojums ietekmējams tikai valstiski regulējamās jomās; kā norādīts Valsts valodas likuma 2(3). daļā, „likums neattiecas uz valodu lietošanu Latvijas iedzīvotāju neoficiālajā saziņā”, un šī norma tradicionāli tiek traktēta maksimāli plaši. Par reālu problēmu aizvien vairāk kļūst arī krievu valodas aizvien plašāks lietojums līdzās latviešu valodai informatīvajā telpā. Faktiski tiek apstrīdēts nevis latviešu valodas statuss, bet tās monopolfunkcija sociāli nozīmīgās jomās.

Minētās problēmas nav jaunas; pēdējos gados tās precīzi identificētas Latviešu valodas aģentūras pētījumos (2011, 2014), kur sniegtas arī zinātniski pamatotas un konkrētas rekomendācijas. Tomēr multidisciplināras izpētes vērts ir fakts, ka tieši likumā neregulētajos aspektos situācija ne tikai neuzlabojas, bet kļūst pat sliktāka. Spilgtākais piemērs ir valsts amatpersonu attieksme pret aicinājumiem runāt valstī valodā, pildot darba pienākumus publiskajā telpā. Mazākumtautībām adresētajās plašsaziņas līdzekļu programmās vajadzības gadījumā iespējams nodrošināt aizkadra tulkojumu vai subtitrus, tādējādi gan stiprinot valsts valodas simbolisko statusu un veicinot tās apguvi, gan nodrošinot informācijas pieejamību tiem 8–10% Latvijas iedzīvotāju, kas latviešu valodu nav apguvuši). Tomēr jāatzīst, ka šī loģiskā principa pārkāpšana pamatojas tik dziļi sakņotos stereotipos, ka to pārvarēšanai nepieciešams izmantot arī Satversmes „ideoloģisko un pedagoģisko funkciju” (Balodis 2014, 5). Kā atzīst britu sociālie psihologi, „stereotipi vienkāršo veidu, kā mēs uztveram informāciju. [...] tie palīdz atvieglot kognitīvo nastu, radot viegli apgūstamu, vienkāršotu, labi strukturētu attiecību sistēmu” (Martin et al. 2014, 1779). Nozīme ir gan zinātniskiem, gan politiskiem, gan emocionāliem argumentiem un pat hiperbolai: „Norejiet katru, kurš jūsu ķēdes tuvumā izsaka bažas par latviešu tautas un valodas nākotni, jo tā taču ir paranoja, klaustrofobija un rusofobija, vecuma plānprātība un garīga atpalcība, iegalvojiet, ka pusotra miljona tautai pilnīgi nemaz nav jāuztraucas, ja 150 miljonu kaimiņtautas valoda tiecas dominēt, izsmejiet par to ikvienu, kauciet un rejiat skaļāk, – jūs taču galu galā par to baro!” (Zālīte 2013, 2)

Satversmes preambulas izstrādes iniciators E. Levits norādījis: „... valsts nav nacionāli kulturāli neitrāla, bet tai ir jāattaisno sava eksistence,

arī gādājot par latviešu valodas un kultūras attīstību. No tā katrā ziņā izriet valsts pienākumu minimums (piemēram, skolu sistēma latviešu valodā, valsts valodas lietošana publiskajā telpā, atbalsts latviešu kultūrai, tajā skaitā informatīvajai videi, utt.), taču, kādā veidā un cik lielā mērā (virs obligātā minimuma) tā to dara, ir konkrētās politikas jautājums.” (Levits 2013, 11) Ņemot vērā Latvijas sociolingvistisko situāciju, latviešu valodas stiprināšanai nepieciešams darīt daudz vairāk par „obligāto minimumu”, citādi Satversmes preambulā ietvertie pamatprincipi dzīvē neīstenosies.

Literatūra

- Balodis 2014** – Balodis, R. Ideoloģiski pedagoģiskā funkcija Latvijas Republikas Satversmē. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 5.–6.
- Druviete, Kārkliņa, Kusiņš et al. 2014** – Druviete, I.; Kārkliņa, A.; Kusiņš, G. et al. (2014). Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 295.–330.
- Kramsch 2006** – Kramsch, C. *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Levits 2013** – Levits, E. Izvērstas Satversmes preambulas iespējamā teksta piedāvājums un komentārs. *Jurista Vārds*, 2013. gada 24. septembrī, Nr. 39 (790), 8.–19.
- Martin et al. 2014** – Martin, D. et al. (2014). The spontaneous formation of stereotypes via cumulative cultural evolution. *Psychological Science*, Vol. 25, No. 9, 1777–1786.
- Zālite 2013** – Zālite, M. Par preambulu ar pēcvārdu. *Diena*, 2013. gada 24. septembrī, 2.

**Ieva ELSBERGA (Latvijas Universitāte),
Sandra KALNIŅA (Ventspils Vakara vidusskola),
Laura RITENBERGA (Rīga)**

VALODU KONTAKTU LOMA SEMANTISKĀ LAUKA ‘VIDE’ PAPLAŠINĀŠANĀS PROCESOS: JĒDZIENU ‘VALODAS VIDE’ UN ‘VIDES VALODA’ MŪSDIENU INTERPRETĀCIJA

Latviešu valodas attīstībā būtiska nozīme ir gan valodu kontaktiem, gan arī latviešu valodas runātāju vēlmei vai nepieciešamībai izteikt/pārtulkot dominējošā kontaktvalodā (vācu, krievu vai angļu) pausto saturu.

Semantiskā lauka ‘vide’ pētījums rāda, ka dominējošās valodas elementiem dažkārt nav tiešu ekvivalentu latviešu valodā, par ko liecina, pie-

mēram, J. Dravnieka 1910. gadā izdotajā „Vācu-latviešu vārdnīcā” vārdiem *Milieu* un *Umgebung* piemeklētās latviešu atbilstes. Arī vācu valodā savulaik ir bijušas grūtības izteikt ‘vides’ jēdzienu, tāpēc tika aizgūts franču vārds *milieu*, kura pamatnozīmes ir ‘vidus’ un ‘apkārtnē’. Tāpat krievu valodā vārds *среда* ir aizgūts no senslāvu valodas un ir cieši saistīts ar ‘vidus’ nozīmi. Līdzīga semantiskā saikne ir arī 1920. gadā publicētajam latviešu jaunvārdam *vide*. Vārda sākotnējās nozīmes (apkārtnē, apkaimē; apstākļu kopums) iezīmē lauka centru, ap kuru veidojas lauka perifērija ar vārda ‘vide’ lietojumu gandrīz katras tautsaimniecības nozares leksikā (shematiskais dalījums lauka centrā un perifērijā veidots pēc A. Tīmuškas ieteiktā semantiskās struktūras modeļa, 1997). Skaidri nošķirtais dalījums centrā un perifērijā ļauj secināt, ka semantiskais lauks ‘vide’ ir paplašinājies un tajā vieta ierādāma arī jēdzieniem ‘valodas vide’ un ‘vides valoda’, kuri pirmajā mirklī, šķiet, ir nepieņemami, tomēr dziļāka izpēte un plašāks skatījums ļauj secināt pretējo.

Vācu valodā jēdziens ‘vide’ aptver plašu nianšu spektru. Jēdzieni ‘valodas vide’ un ‘vides valoda’ vācu valodā tiek formulēti ar vācu valodai raksturīgajiem salikteniem, kuri, atkarībā no attiecinājuma, sastāv no vārda *valoda* un vārda *vide*, kuram vācu valodā ir vairāki apzīmējumi (gan tipiski vāciski (*Umgebung – Umgebungsprache, Sprachumgebung*), gan aizguvumi, piemēram, no franču valodas (*Milieu – Sprachmilieu*)).

Krievu valodā jēdziens ‘vide’, pretēji vācu valodā novērotajai praksei, tiek izteikts ar vārdu *среда*, kuram konkrētu niansi piešķir paskaidrojošs konteksts, piemēram, *немецко язычная среда*.

Romāņu valodās (franču, spāņu un itāļu valodā) latviskajam jēdzienam ‘vide’ atrodamas vairākas atbilstes atkarībā no tā, par cik plašu apkārtni ir runa. Franču valodā ‘vide’ visaptverošā nozīmē ir *environnement*, kā to sauc arī ar vides jautājumiem saistītajos Eiropas Savienības (ES) dokumentos, bet tuvākās apkārtējās vides nozīmē tiek lietots vārds *milieu*, kas attiecībā uz valodu atvasināts kā *milieu linguistique* un pārņemts vācu valodā (skat. augstāk) un kas atbilst latviešu jēdzienam ‘valodas vide’. Spāņu un itāļu valodā lieto *ambiente lingüístico* un *ambiente linguistico*, kurus galvenokārt izmanto, runājot par valodu apguvi, īpaši attiecībā uz otro valodu. Kā *environment* atbilsti ES dokumentos lieto attiecīgi *medio ambiente* un *ambiente*, tomēr ir arī avoti, kur parādās spāņu *entorno*, kurš jēdzieniski atbilst vācu *Umgebung* un kura iespējamais tulkojums ir ne tikai *vide*, bet arī *apkārtnē*. Tiek lietots arī nedefinēts termins *lenguaje del entorno*, kas atbilst latviešu vārdsavienojumam *vides valoda*.

Minētie piemēri un fakts, ka latviešu valodā nav jēdzienu ‘vides valoda’ un ‘valodas vide’ nozīmes skaidrojuma (lai gan tulkojumos ir jāizvēlas

kāda šos vārdu savienojumus raksturojoša atbilsme), liecina par to, ka ir nepieciešamas jēdzienu ‘vides valoda’ un ‘valodas vide’ definīcijas. Vēsturisko un mūsdienu valodu kontaktu loma jēdzienu ‘vides valoda’ un ‘valodas vide’ attīstībā ļauj piedāvāt to izpratnes skaidrojumu un rosināt diskusiju par iespējamiem tulkošanas variantiem un šo jēdzienu lietojumu latviešu valodā.

Ieva FĪBIGA
(Rīgas Klasiskā ģimnāzija)

MEDICĪNAS VALODA SENAJĀ GRIEKIJĀ UN TĀS ATTĪSTĪBA

Kultūra ir ļoti plašs jēdziens. Medicīnas kā atsevišķas zinātnes nozares veidošanās noteikti ir viens no antīkās pasaules kultūras aspektiem. Medicīnas valodai ir liela nozīme gan pašā medicīnas vēsturē, gan arī valodniecībā. Tās izpēte varētu atklāt terminu veidošanās procesus.

Medicīna strauji uzplauka Senajā Grieķijā un turpināja attīstīties plašajā Romas impērijā – gan praksē, gan teorijā. Un teorija, protams, veicināja medicīnas tekstu tapšanu. Medicīnas traktāti nozīmēja pārmantojamību, kas iezīmēja jaunu posmu medicīnas attīstībā Grieķijā.

Senie grieķi bija pirmie, kas slimību vai kādu saslimšanu neuztvēra kā dievu sodu, bet gan mēģināja izprast slimības vai saslimšanas cēloņus, kā arī veica sistemātiskus novērojumus. Pirms Hipokrāta ārstēšanas mākslu varēja apgūt galvenokārt tikai no paaudzes paaudzē. Bija trīs Asklepiādu dzimtas, kas savu izcelsmi saistīja ar ārstēšanas dievu Asklēpiju – Apollona dēlu. Tieši šajās dzimtās ārstēšanas amatu tēvs nodeva tālāk dēlam. Taču ar Hipokrātu un hipokrātisko mācību rodas iespēja medicīnu apgūt arī tiem, kas nenāk no asklepiādu dzimtas.

Medicīnas tekstus varētu dēvēt par antīkās pasaules zinātniskajiem tekstiem (ja tos salīdzina, piemēram, ar poētiskajiem vai episkajiem tekstiem). Līdz ar to tajos parādās pirmie termina nozīmē lietoti jēdzieni, kas vēlāk top par mūsdienu medicīnas terminoloģijas pamatu.

Sengrieķu valoda ir elastīga tieši vārddarināšanas ziņā, tāpēc jauni termina nozīmē lietoti jēdzieni rodas viegli, kā arī tos tikpat viegli pārņem nākamo paaudžu medicīnas lietpratēji. Sengrieķu termini medicīnas valodā īpaši nozīmīgi kļuva laikā, kad par medicīnas galveno valodu kļuva latīņu

valoda, kurā bieži vien nebija rodami ekvivalenti tulkojumi daudziem grieķu cilmes terminiem. Tāpēc latīņu valodā bieži sastopami tādi termina nozīmē lietoti jēdzieni, kas transkribēti no grieķu valodas alfabēta latīņu valodā.

Lai gan pirmie medicīnas termini radās 5. un 4. gadsimtā p. m. ē., tie joprojām tiek lietoti mūsdienu medicīnas terminoloģijā. Turklāt, radot jaunus medicīnas terminus, bieži tiek izmantoti tie paši grieķu cilmes vārdi. Arī latviešu valoda ir grieķu medicīnas valodas mantiniece, kurā tiek izmantoti grieķu un latīņu cilmes termini.

Jūlija GABRANOVA

(SIA „Ekonomikas un kultūras augstskola”)

BALTKRIEVU UN LATVIEŠU VALODAS KONTAKTU IZPĒTE LATVIJAS VALODNIECĪBĀ: APKOPOJUMS UN PERSPEKTĪVAS

Kopīga vēsturiskās attīstības gaita kopš senām dienām tuvinājuši latviešus un viņu dienvidaustrumu kaimiņus – baltkrievis. Sākotnēji šīs tautas vienoja Daugava (baltkrievis *Заходняя Дзвіна* [Dvina]), kas bija sakaru un tirdzniecības ceļš, bet vēlāk starp tām attīstījās arī politiskās attiecības.

Baltkrievis ir viena no vissenākajām mazākumtautībām Latvijā, un tās vēsture ir cieši saistīta ar Latgali, kur vēsturiski dzīvoja daudz baltkrievis. Nacionālās minoritātes statuss baltkrievis tika piešķirts Latvijas brīvvalsts laikā 1920. gadā. Tajā laikā sāka izdot pirmās grāmatas un avīzes baltkrievis valodā, atvēra baltkrievis skolas, tika organizēti kultūras pasākumi, lai attīstītu baltkrievis valodu Latvijā. Kultūras pasākumi daļēji tika pārtraukti 30. gadu vidū sakarā ar valdības un valodas politikas maiņu. Latvijas baltkrievis kultūras darbs atsākās 80. gadu beigās, kad baltkrievis izveidoja kultūras kopienu *Сьвітанак* („Rītausma”).

Visplašāk baltkrievis valoda Latvijā tika pētīta areālā aspektā. Slāvismi, to skaitā arī aizguvumi no baltkrievis valodas, ietekmēja latviešu izloksnes, kā rezultātā latviešu izloksnēs sastopami slāviskas izcelsmes vārdi (piemēram, ēdienu un apģērba nosaukumos, zemkopības leksikā u. c.). Šie aizguvumi radušies starp latviešu, krievu, baltkrievis un poļu valodas runātājiem, starp kuriem vēsturiski izveidojās dažādu tipu divvalodība, kā arī trīsvalodība, kas bija raksturīga atsevišķām personām.

Mūsdienās baltkrievu valodā galvenokārt runā tikai vecākā paaudze, vidējā un jaunākā saziņā lieto latviešu un krievu valodu, kuras ir daudz prestižākas. Darbā baltkrievi izmanto latviešu un krievu valodas zināšanas, baltkrievu valoda ir dzirdama tikai skolā vai baltkrievu kopienās, kā arī Daugavpils Universitātē. Rīgā tiek izdota baltkrievu avīze «*Пламень*», kura iznāk vienu reizi mēnesī un kurā tiek drukāti arī teksti krievu valodā (kas paredzēti krieviski runājošajiem baltkrieviem). Baltkrievu valoda dzirdama arī radio – reizi mēnesī radiokanālā „Doma laukums”, bet Daugavpilī reizi mēnesī avīzē „Latgales laiks” ir lappuse baltkrievu valodā. Tā kā līdz 90. gadiem nebija iespēju mācīties valodu, vidējā un jaunākā Latvijas baltkrievu paaudze vāji zina baltkrievu valodu. 2013. un 2014. gadā baltkrievu pamatskolā vairākos posmos tika rīkotas skolēnu aptaujas, intervijas un testi, lai izvērtētu baltkrievu valodas sociolingvistisko situāciju baltkrievu pamatskolas skolēnu vidū. Anketēšanas un interferences analīze ļauj secināt, ka Latvijas baltkrievi, t. i., jaunākā paaudze, vāji pārzina baltkrievu valodu, un ne visi informatori uzskata baltkrievu valodas zināšanas par rādītāju piederībai baltkrievu tautībai.

Konstatēts, ka baltkrievu valodai Latvijā ir maza nozīme, un neizpaužas iezīmes, kas ļautu runāt par pilnvērtīgu minoritātes valodu. Salīdzinājumā ar XX gs. sākuma situāciju, var secināt, ka tolaik baltkrievu valoda tika lietota vairāk.

Sandra GAIGALAITĒ
(Vilniaus universitetas)

LIETUVIŲ KALBOS PRIELINKSNIO *PER* IR LATVIŲ KALBOS PRIELINKSNIO *PĀR* ERDVĒS REIKŠMĒ

Pranešime pristatamos lietuvių kalbos prielinksnio *per* ir latvių kalbos prielinksnio *pār* reikšmės, nustatytos iš surinktos darbo medžiagos. Medžiaga rinkta iš lietuvių ir latvių kalbų tekstynų (naudoti „Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas” ir „Līdzsvarots mūsdienu latviešu tekstu korpus”). Skirstant medžiagą remtasi šių dviejų kalbų gramatikomis (DLKG, MLLVG), Lietuvių kalbos žodyno elektronine versija (LKŽe) ir Dainos Nītiņos prielinksnių aprašu (Nītiņa 1978).

Prielinksnių reikšmės aprašomos remiantis kognityvine lingvistika, todėl bandyta nustatyti, kuri vienos ir kitos kalbos prielinksnio reikšmė yra pagrindinė (iš kurios išsišakojo kitos reikšmės). Taip pat siekta visas kitas reikšmes sujungti į vieną tinklą. Kiekviena prielinksnių reikšmė turi kognityvinę schemą, kurioje parodomas trajektorius (ang. *trajectory*) ir riboženklio (ang. *landmark*) santykis. Jeigu reikšmė turi poreikšmių, pateikiama kiekvieno poreikšmio kognityvinė schema ir kognityvinis jų tinklas.

Medžiaga leidžia išskirti 5 lietuvių kalbos prielinksnio *per* reikšmes:

- 1) erdvės,
- 2) laiko,
- 3) tarpininkavimo,
- 4) priežasties,
- 5) kiekybės.

Ir 2 latvių kalbos prielinksnio *pār* reikšmes:

- 1) erdvės,
- 2) pranašumo, jėgos persvaros.

Abu prielinksniai turi tik vieną sutampančią erdvės reikšmę, kuri ir bus plačiau aptariama pranešime.

Išvados:

- Abiejų prielinksnių erdvės reikšmė yra pagrindinė, iš kurios yra išsišakojusios kitos.
- Erdvės reikšmę dar galima skaidyti į poreikšmius. Pagal trajektorius ir riboženklio santykį galima išskirti 3 latvių kalbos prielinksnio *pār* ir 9 lietuvių kalbos prielinksnio *per* poreikšmius.
- Ir lietuvių, ir latvių prielinksnių erdvės reikšmė turi slinkties kelio, buvimo vietos ir slinkties kelio ar buvimo virš daikto poreikšmius.
- Slinkties kelio poreikšmis yra pagrindinis abejuose kalbose.

Šaltiniai

Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas – <http://donelaitis.vdu.lt/>.

Līdzsvarots mūsdienu latviešu tekstu korpus – <http://www.korpuss.lv/>.

Literatūra

DLKG – *Dabartinė lietuvių kalbos gramatika*. Red. Vytautas Ambrazas. 4 patais. leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*. Red. Gertrūda Naktinienė. 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Pieejams: www.lkz.lt.

MLLVG – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.

Nītiņa 1978 – *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne, 1978.

Jurgita GIRČIENĖ
(Lietuvos edukologijos universitetas)

KULINARIJOS SRITIES SKOLINIAI KAIP GLOBALĖJANČIO PASAULIO ATSPINDYS

Pasaulio globalėjimas, intensyvūs XX a. pabaigos – XXI a. pradžios kultūrų ir kalbų kontaktai lemia didelį lietuvių kalbos, kurios, kaip ir daugelio kitų Vakarų civilizacijos kalbų, vartotojai yra globaliųjų ekonominių bei sociokultūrinių procesų dalis, skolinių srautą. Viena iš gausiausių naujųjų skolinių sluoksnių turinčių sričių – kulinarija. Globalėjančiam pasauliui būdinga ir globalėjanti maisto bei gėrimų kultūra: anksčiau vienam regionui, pavyzdžiui, Viduržemio jūros ar Tolimųjų Rytų, būdingi valgiai ir jų ingredientai plinta po visą vadinamąjį Vakarų pasaulį, atsinešdami skolintus pavadinimus. Skolinti dažnai egzotiškų kraštų virtuvių realijų pavadinimai plinta ir per tarpininkus – įvairiausių gausius keliones aprašančius (ne)grožinius tekstus.

Projekto „Naujųjų svetimžodžių funkcionavimo lietuvių bendrinėje kalboje tyrimas: 2014–2016 m.“ pagrindu kuriamos elektroninės naujųjų skolinių bazės, šiuo metu apimančios per 500 leksemų ir per 1000 iliustracinių jų pavyzdžių, 2014 m. duomenys rodo kulinarijos srities semantinę grupę esant pačia gausiausia – ji apima per trečdalį visų skolinių (plg. antrąją pagal gausumą grupę sudaro tik per penktadalį skolinių).

Kulinarijos sričiai priskirtoje grupėje galima išskirti keletą semantinių pogrupių: naujaisiais skoliniais dažnai įvardijami maisto produktai bei jų rūšys ir tt. – sūriai, duonos rūšys, makaronai, vaisiai, daržovės ir kt., pvz.: *feta, čabata*; maisto gaminiai, patiekalai, jų sudedamosios dalys – padažai, užkandžiai, saldumynai, prieskoniai ir tt., pvz.: *gvakamolė, sašimis*; įvairūs gėrimai – (ne)alkoholinių gėrimų rūšys, (ne)alkoholiniai kokteiliai ir tt., pvz.: *kapučinas, belinis*; asmenų, susijusių su maisto gaminiu ar vartojimu, taip pat restoranų tipų, maistui gaminti skirtų įrenginių, valgymo, vaišių rengimo būdų ir tt. pavadinimai, pvz.: *miksologas, boulangerie*. Dalis iš jų yra dažni, įprasti, dalis – bent jau kol kas reti, pavienės vartosenos skoliniai.

Įvairuoja ir kulinarijos srities naujųjų skolinių prisitaikymo prie lietuvių kalbos sistemos laipsnis: dalis, paprastai dažnos vartosenos, turi ir ortografiškai bei morfologiškai adaptuotą formą, dalis, paprastai retos vartosenos, yra vartojami autentiškos, t. y. neadaptuotos, raiškos ir dažnai atlieka fakultatyvią – metakalbinę – funkciją, eina metakalbių komentarų

dalimi. Pažymētina, kad tik ka ģ kalba patekusiems naujiesiems skoliniam budingas raiškos formu variantiškumas, pvz.: *fokačija, fokačia, fokača, focaccia*.

Andris HIRŠS

(LU Filozofijas un socioloģijas institūts)

VALODAS ANALĪZE KĀ METAFIZISKO ATZINŪ AVOTS TĒRBATAS PERSONĀLISTU METAFIZIKĀ

Tērbatas personālisma kā filozofiskas skolas aizsākumi ir meklējami 19. gadsimta nogalē, kad daudzi latvieši studēja Tērbatas Universitātē (starp viņiem arī Jānis Endzelīns (1873–1961) un pirmais akadēmiski izglītotais latviešu filozofs Jēkabs Osis (1860–1920)). Pēc studijām domātāji lasīja lekcijas, iesaistījās latviešu studentu korporācijā un diskutēja par procesiem universitātē. Domu apmaiņa starp latviešiem Tērbatā noritēja, arī risinot zinātniskus jautājumus.

Latviešu studenti Tērbatā apmeklēja filozofijas lekcijas, kuras lasa no Bāzeles Universitātes uzaicinātais vācu profesors Gustavs Teihmiller (1832–1888), bet pēc Teihmiller aiziešanas mūžībā – Jēkabs Osis, kurš kopā ar citiem kolēģiem attīsta Teihmiller aiezīmētās atziņas, veidojot domātāju grupu, kuru mēdz saukt par Tērbatas personālisma skolu. Lai arī personālisms nav dominējošais filozofiskais virziens Universitātē 19. un 20. gadsimta mijā, latviešu studenti atzinīgi atsauca uz filozofu atziņām. Jānis Kauliņš (1863–1940) nodēvē personālismu par „skaistāko filozofijas ziedu”, Kārlis Mīlenbahs (1853–1916) un Jēkabs Lautenbahs (1848–1928) reflektē par personālistu idejām. Tāpēc rodas jautājums – kas saistīja latviešu valodniekus personālisma filozofijā?

Tērbatas personālisma skola iekļaujas filozofijas vēstures posmā, kuru mēdz apzīmēt kā meklējumu laiku pēc „ideālisma sabrukuma” Vācijā. Dabas zinātnes arvien vairāk attālinās no filozofijas. Eksakto zinātņu pārstāvji, piemēram, Vilhelms Ostvalds (1853–1932), pārmet filozofijai atrautību no empīriskās realitātes un aizraušanos ar abstraktām metodēm. Pēc filozofijas vēsturnieka Šnēdelbaha viedokļa, 19. gadsimtā aizsākas „filozofijas krīze”. Virkne filozofu meklēja izeju no radušās situācijas, akcentējot vēstures un filoloģijas nozīmīgo sasaisti ar filozofijas disciplīnu. Ādolfs Trendelenburgs (1802–1872), Teihmiller a pasniedzējs Berlīnes Universitātē, asi kritizēja Hēgeli un norāda, ka filozofijas turpmākā attīstība ir rodama

padziļinātā filozofijas vēstures pētniecībā un filozofiski–filoloģiski orientētos pētījumos.

Vācijā valdošo noskaņu Tērbatā pārstāvēja Teihmillers, kurš pirmos akadēmiskos pētījumus publicē antīkās filozofijas laukā, nereti risinot arī filoloģiska rakstura problēmas. Taču Tērbatas Universitātē Teihmillers uzsāk darbu pie jaunas metafizikas izstrādes, kura aizsākas ar jautājumiem: kas ir esamība; ko mēs domājam, kad sakām „ir”; kādos kontekstos tiek lietots jēdziens „esamība”; kas ir tas, kurš jautā par „esamību”.

Valoda personālistiem kļūst gan par metafizisko atziņu avotu, gan par grūti pieveicamu šķērslī, kas iezīmē cilvēka domāšanas robežas, jo filozofi secina – ne visu esamību ir iespējams jēdzieniski satvert. Vienmēr paliek „nepasakāmais”.

Kad jaunizveidotā Latvijas Universitāte aicina latviešu profesorus uzsākt akadēmisko darbu Rīgā, Osis un Endzelīns, tāpat kā virkne citu latviešu zinātnieku, atrodas ārzemēs. Osis lasa lekcijas Voronežas augstskolā un diemžēl iet bojā, tā arī neuzņemoties vadīt filozofijas katedru Latvijas Universitātē. Taču par personālistu atziņām latviešu intelektuālā domā 20. gadsimta pirmajā pusē turpina reflektēt filozofi, teologi un valodnieki.

Zaiga IKERE
(Daugavpils Universitāte)

KONOTĀCIJAS INTERPRETĀCIJAS VALODNIECĪBĀ UN VĀRDĀ *BĀLELIŅŠ* KOMUNIKATĪVĀ VĒRTĪBĀ

Vārda leksiskajā nozīmē izdalāmi divi jēgas lauki – denotācija un konotācija. Denotācija attiecas uz vārdā ietvertu pamatinformāciju, kas konceptualizē un klasificē mūsu pieredzi par aplūkojamo referentu. Konotācija tiek interpretēta kā nozīmes perifērs aspekts, pateicoties asociācijām, ko vārds iegūst sava biežā lietojuma dēļ noteiktos kontekstos. Pēc Džofrija Liča domām, „konotatīvā nozīme ir komunikatīva vērtība, kas izteicienam piemīt, pateicoties tam, uz ko tas attiecas un kas ir virs un pāri tā tīri konceptuālajam saturam” (Leech 1974, 14).

Konotācijas tipi var būt dažādi (sk. Ullmann, Baker, Leech, Beļajevska, Veidemane, Ikere). Valodnieciskajā literatūrā galvenokārt tiek aplūkotas emocionāli ekspresīvās, stilistiskās, kā arī intensitātes un vērtējuma konotācijas. Ar vērtējuma konotāciju, piemēram, saprot konotācijas veidu,

kad vārda nozīmē ir ietverta papildu informācija par atzinīgi vērtējošu vai noraidošu (pozitīvu vai negatīvu) attieksmi pret apzīmējamo priekšmetu vai parādību. Piemēram, salīdzinot vārdus *zīrgs* un *kleperis* vai arī *politiķis* un *politikānis*, redzams, kā otrajā opozīcijas locekli skaidri izpaužas runātāja nievīgā attieksme pret apzīmējamo objektu. Piemēram, *politiķis* un *politikānis*. Šo vārdu denotācija ir ‘cilvēks, kas nodarbojas ar politiku; politisks darbinieks’. Ja pirmais ir neitrāls vārds, tad otrajam piemīt nievīga ekspresīva nokrāsa jeb negatīva vērtējuma konotācija. Vārds izsaka jēdzienu ‘bezprincipu politiķis’.

Intensitātes konotācijas piemītība vārda semantikā parādās, analizējot jēdzieniskos sinonīmus, kuru semantiskās atšķirības nav kvalitatīvas, bet kvantitatīvas. Sinonīmus var sakārtot kādas pazīmes pieaugošas vai dilstošas intensitātes secībā. Piemēram, sinonīmu rindā *edelgs*, *rijīgs*, *negausīgs* pazīme ‘tāds, kas daudz ēd’ spilgtāk izpaužas pēdējos divos vārdos. Vienam vārdam var piemist vairākas konotācijas vienlaikus. Ja vārds *nabags* ir neitrāls, tad tā sinonīms *utubunga* ietver gan emocionāli ekspresīvu, gan runātāja negatīva vērtējuma attieksmi.

Laika gaitā, mainoties vārda leksiskajai nozīmei, izmaiņas var attiekties uz abām leksiskās nozīmes dimensijām – gan denotāciju, gan konotāciju.

Konotācijas veidojas un nostiprinās, pateicoties asociācijām, ko vārds iegūst sava biežā lietojuma dēļ noteiktos situatīvos kontekstos. Vārdus, kam tradicionāli ir pozitīva vērtējuma konotācija, var sākt lietot noteiktos kontekstos, piemēram, ar ironiski nievīgu ekspresiju. Ja tas notiek pietiekami bieži un izskan, piemēram, plašsaziņas līdzekļos, tad vārdi iegūst šo ironisko pieskaņu vai nokrāsu un šādi nostiprinās valodas lietotāju apziņā. Piemēram, folklorismi *bāliņš* un *bāleliņš* pēdējā laikā preses valodā, rakstniekiem, žurnālistiem un lasītājiem iesaistoties politiskās diskusijās, parādās kontekstos, kur autors tos lieto, paužot savu ironiski nievīgu attieksmi. Vārds *bāleliņš* ir folklorisms, resp., tautas poētisms, kam piemīt folkloras valodai raksturīga stilistiskā nokrāsa. No tradīcijas viedokļa raugoties, šim vārdam piemīt emocionālās ekspresivitātes un pozitīva vērtējuma konotācija. Preses leksikā, to lietojot zobgalīgi ironiskā manierē, tas ieguvies nievīgu skanējumu, tātad negatīvu vērtējuma konotāciju. Referātā sniegti piemēri, kur konkrētajos kontekstos šī vārda konotācija no emocionāli ekspresīvas un pozitīvi vērtējošas nomainījusies pret negatīvi vērtējošu, saglabājot emocionālo ekspresivitāti.

Vārda *bāleliņš* komunikatīvās vērtības ilustrācijai referātā izmantots materiāls no publikācijām laikrakstos un rakstnieka Andra Kolberga darbiem.

LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU VALODAS EKSPLOZĪVO SLĒDŽEŅU SPEKTRĀLAIS RAKSTUROJUMS

Pētījumā analizēti latviešu un lietuviešu valodas prevokāliskie eksplozīvie slēdžeņi. Tā mērķis ir noskaidrot, vai, izmantojot statistiskās spektrogrammas jeb FFT spektrus, iespējams savstarpēji nošķirt artikulācijas vietas ziņā dažādus eksplozīvos slēdžeņus. Šis pētījums ir novatorisks, jo tajā salīdzinātie latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdžeņu spektrālās analīzes dati iegūti, izmantojot vienu un to pašu – iepriekš saskaņotu – mērījumu metodiku.

Latviešu valodā ir astoņi eksplozīvie slēdžeņi: /b/, /p/, /d/, /t/, /j/, /c/, /g/, /k/. Eksplozīvie slēdžeņi /b/, /p/ ir bilabiāli, /d/, /t/ – dentāli, /j/, /c/ – palatāli un /g/, /k/ – velāri.

Lietuviešu valodā ir divpadsmit eksplozīvie slēdžeņi: seši palatalizēti /b^j/, /p^j/, /d^j/, /t^j/, /g^j/, /k^j/ un seši nepalatalizēti /b/, /p/, /d/, /t/, /g/, /k/. Eksplozīvie slēdžeņi /b/, /b^j/, /p/, /p^j/ ir bilabiāli, /d/, /d^j/, /t/, /t^j/ – dentāli un /g/, /g^j/, /k/, /k^j/ – velāri.

Gan latviešu, gan lietuviešu valodas eksplozīvie slēdžeņi pētīti izolētās, simetriskās CVC zilbēs, kurās to fonētisko apkaumi veido īsie un garie patskaņi: /i/, /i:/, /e/, /e:/, /æ/, /æ:/, /ɑ/, /ɑ:/, /ɔ/, /ɔ:/, /u/, /u:/. Latviešu valodā, piem., *pīp* [pɪp], *pīp* [pi:p], *pep* [pep], *pep* [pe:ɐ], *pep* [pæp], *pep* [pæ:ɐ], *pap* [pɑp], *pap* [pɑ:ɐ], *pop* [pɔp], *pop* [pɔ:ɐ], *pup* [pup], *pup* [pu:p]. Lietuviešu valodā, piem., *pīp* [p^jɪp], *pīp* [p^ji:ɐ], *pēp* [p^je:ɐ], *pēp* [p^jæp], *pēp* [p^jæ:ɐ], *piòp* [p^jɔp], *piòp* [p^jɔ:ɐ], *piup* [p^jup], *piup* [p^ju:ɐ]; *pàp* [pɑp], *pāp* [pɑ:ɐ], *pòp* [pɔp], *pòp* [pɔ:ɐ], *pùp* [pup], *pùp* [pu:ɐ].

Analizēto materiālu veido 8 informantu – 4 latviešu un 4 lietuviešu valodas runātāju – dati. Latviešu valodas materiālu ierunāja 2 vīrieši un 2 sievietes vecumā no 21 līdz 39 gadiem. Lietuviešu valodas materiālu ierunāja 2 vīrieši un 2 sievietes vecumā no 22 līdz 42 gadiem. Visiem informantiem latviešu vai lietuviešu valoda ir dzimtā valoda. Viņu izrunā nav defektu, un tā atbilst latviešu vai lietuviešu standartvalodas normām.

Katra zilbe ierunāta trijos atkārtojumos. Kopējais analizētā materiāla apjoms ir 3312 CVC zilbes (1152 latviešu valodas, 2160 lietuviešu valodas vienību).

Ierakstu apstrāde un analīze ir veikta ar datorprogrammām *Praat* (Paul Boersma, David Weenink) un *MS Excel* (Microsoft Corporation).

Pētījumā iegūtie rezultāti salīdzināti ar iepriekš veikto latviešu un lietuviešu valodas eksplozīvo slēdzeņu spektrālo pētījumu datiem.

Pētījums tapis Lietuvas Zinātnes padomes finansētā projektā „Mūsdienu baltu valodas: skaņu spektrālais raksturojums (instrumentāls pētījums)” (*Dabartinės baltų kalbos: spektrinės garsų charakteristikos (instrumentinis tyrimas)*); Nr. MIP-081/2013).

Ilga JANSONE

(LU Latviešu valodas institūts)

NO PRIEKŠVĀRDU KOMPOZĪTIEM DARINĀTI VIDZEMES ONĪMI

(1826. gada Vidzemes dvēseļu revīzijas materiāli)

1826. gadā, Vidzemes zemniekiem iegūstot uzvārdus, rodas neliela uzvārdu¹ semantiskā grupa, kuras pamatā ir cits antroponīms – priekšvārds. Līdzīga situācija ir arī ar citu onīmu grupu – mājvārdiem, kuru pamatā arī var būt priekšvārds.

Priekšvārdu objekta kategorijas maiņa parasti ir saistīta arī ar gramatizēšanos un toponimizēšanos vai sekundāro antroponimizēšanos. 1826. gada mājvārdu un uzvārdu sistēmā vērojamas šādas pazīmes:

1) priekšvārds saglabā savu gramatisko formu, bet maina objekta kategoriju, piem., uzvārds (turpmāk uzv.) *Abrams* Endzeles privātmuižā (turpmāk pr. m.), mājvārds (turpmāk mv.) *Addam* Vecbrenguļu pr. m., uzv. *Adam* Endzeles pr. m., uzv. *Anton* Dīķeru pr. m., uzv. *August* Dzērbenes pr. m., uzv. *Immant* Dutkas pr. m., mv. *Iwann* Vietalvas pr. m., uzv. *Ivan* Duntē pr. m., uzv. *Lisbet* Kauguru pr. m., uzv. *Martin* Drabešu pr. m., mv. *Pawull* Vecsalacas pr. m., uzv. *Richard* Duntē pr. m., mv. *Tennis* Vējavas pr. m.;

2) priekšvārds maina gramatisko formu – gramatizēšanās procesā rodas ar sufiksiem atvasināti mājvārdi un uzvārdi, piem., uzv. *Andrebn* Dzērbenes pr. m., mv. *Anning* Turaidas pr. m., uzv. *Antzing* Dūķeru pr. m., mv. *Brentzan* Veckalsnavas pr. m., uzv. *Jabniht* Jaunlaicenes pr. m., uzv. *Jurgan* Ērgļu pr. m., uzv. *Laurit* Kēču pr. m., mv. *Mahrtinebn* Trikātas māc. m., mv. *Mikkelit* Aizkraukles pr. m., mv. *Thomen* Veckalsnavas pr. m.;

¹ Latviešu valodniecībā nav teorētisku pētījumu, kuros būtu analizētas terminu *uzvārds*, *pavārds*, *iesauka*, *palamal-e* atšķirības. Ziņojumā izmantots termins *uzvārds*, jo 1826. gadā lietotie personvārdu otrie komponenti ir oficiāli piešķirti kā uzvārdi.

3) priekšvārds maina gramatisko formu – gramatizēšanās procesā rodas hipokoristiskas formas, piem., mv. *Jurgutz* Cesvaines pr. m., mv. *Janka* Vietalvas pr. m., mv. *Grischka* Veļķu pr. m.;

4) priekšvārds iekļaujas saliktenos un vārdkopās, piem., uzv. *Lehpeter* Devēnu pr. m., mv. *Melpeter* Valtenberģu pr. m., mv. *Sillemikel* Vecgulbenes pr. m., mv. *Leel Ivan* Veckalsnavas pr. m., mv. *Jabnekaln* Alūksnes pilsmuižā, uzv. *Anderfohn*, *Janson*, *Martinfohn*, *Petrfon*, *Reinjon*, *Tönnisjon*, *Willipjon* Drabešu pr. m., *Adamfohn*, *Anderfohn*, *Antzfohn*, *Bredikfohn*, *Ebrichjon*, *Endrickfohn*, *Gustfohn*, *Jahnfohn*, *Jurrijfohn*, *Marthinfohn*, *Matzfohn*, *Peterfohn*, *Simanfohn* Duntē pr. m.

Kā rāda 1826. gada Vidzemes dvēseļu materiāli, pastāv vēl viena mājvārdu un uzvārdu grupa, proti, salikteni un vārdkopas, kas sastāv no diviem priekšvārdiem. Ziņojumā tiks sīkāk analizēta šī aptuveni 50 vienību mājvārdu un uzvārdu grupa.

Parasti abi priekšvārdu kompozīti ir vīriešu priekšvārdi, piem., mājvārdi: *Jurjahn* Laudonas pr. m., *Jurjan* (10) Odzianas pr. m., *Jurrjahn* Zeltgauskas pr. m., *Andrejahn* Vibrokas pr. m., *Mikkelijahnen* (4) Jaunpiebalgas pr. m., *Peterjahnen* (4) Jaunpiebalgas pr. m., *Lauranz* Stābeģu pr. m., *Jurbrenze* Siguldas pr. m., *Andschpeter* Allažu pr. m., *Tobmpeter* (2) Idus pr. m.; uzvārdi: *Jurrjahn* Jaungulbenes pr. m., *Jurrjahn* Ozolu pr. m., *Jurrjahn* Romeškalna pr. m., *Janjurjan* Jaunlaicenes pr. m., *Anschjahn* Ozolu pr. m., *Grifchjahn* Grundzāles pr. m., *Krifchjahn* Pabažu pr. m., *Peterjahn* Ērgļu pr. m., *Ansjurr* Ozolu pr. m., *Jankarls* Jaunlaicenes pr. m., *Jankarls* Repjakalna pr. m., *Jahnjurg* Alojās pr. m., *Janjacob*, *Martinjacob* Rāmuļu pr. m., *Iwanbertul* Ērgļu pr. m., *Peterandrej* Ērgļu pr. m.

Iespējams, vienīgais uzvārds *Anneliese* Inciema pr. m., kur sastopami divi sieviešu priekšvārdi, ir radies no saliktā priekšvārda *Annlēze* (sal. Siliņš 1990, 60).

Atsevišķi jāaplūko mājvārdi, kuru pamatā ir vārdkopas ar diviem priekšvārdiem: *Ansch Matsch* Liepupes pr. m., *Anz Albertan* Lauteres pr. m., *Indrik Brentzan* Bērzaunes pr. m., *Jakob Tohmann* Lauteres pr. m., *Jehkes Krisch* Vecsalacas pr. m., *Jeschke Jahnel* Kārķļu pr. m., *Jeschke Bertul* Gatartas pr. m., *Jeschke Jahn* Gatartas pr. m., *Jurrin Jahn jetzt Mattis* Gatartas pr. m., *Jurrin Mattis* Gatartas pr. m., *Matfch August* Bērzaunes pr. m., *Matfch Mikkulan* Oļu pr. m., *Matsch August* Lauteres pr. m., *Wielum Jurre jetzt Christoph* Gatartas pr. m., *Wilum Jahn* Gatartas pr. m.

Šie mājvārdi rāda noteiktu attīstības pakāpi, kad, daloties saimniecībā, pamatmājvārdam (personvārdam) tiek pievienots otrs personvārds, kas parasti atbilst saimnieka priekšvārdam.

No priekšvārdu kompozītiem darināto Vidzemes onīmu detalizēta izpēte ļaus noteikt priekšvārdu lomu toponimizēšanās un sekundārās antroponimizēšanās procesā, kā arī rast saikni starp onīmu un konkrētas personas priekšvārdu.

Avots

LVVA – LVVA 199. f., 1. apr. (Vidzemes guberņas dvēseļu revīziju saraksti)

Literatūra

Siliņš 1990 – Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990.

Jurgita JAROSLAVIENĒ, Juris GRIGORJEVS
(Lietuvių kalbos institutas)

LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU MONOFTONGU KLASIFIKĀCIJA

Vienīgā efektīvā fonēmu klasifikācijas sistēma pēc šķirējpazīmēm un to hierarhijas ir tā, kura pieļauj konsekvētāku un vienkāršāku visu fonoloģisko vienību savstarpējo attieksmju un visas fonoloģiskās sistēmas funkcionēšanas aprakstu.

Atbilstoši „Lietuviešu fonoloģijas teorētiskajiem pamatiem” (Girdeņis 2003) tiek lietotas šādas lietuviešu vokāļu fonēmu **artikulāro** un **akustisko** šķirējpazīmju korelāciju kopas: 1) ‘garš’ vs. ‘iss’ un ‘saspriegts’ vs. ‘nesaspriegts’, 2) ‘priekšējs’ vs. ‘nepriekšējs’ un ‘akūts’ vs. ‘grāvs’, 3) ‘zems’ vs. ‘nezems’ un ‘kompakts’ vs. ‘nekompakts’, 4) ‘augsts’ vs. ‘neaugsts’ un ‘dīfūzš’ vs. ‘nedīfūzš’, 5) ‘mainīgs’ vs. ‘nemainīgs’ un ‘ar pāreju’ vs. ‘konstants’. Šādas šķirējpazīmju korelāciju kopas ne tikai nošķir lietuviešu vokāļu fonēmas, bet arī izceļ galvenās funkcionālas klases un apakšklases, ņemot vērā rūpīgu sintagmatisko un paradigmātisko attieksmju analīzi.

Atšķirībā no Lietuvas, kur fonoloģijas teorijā jau ilgāku laiku dominē Alekša Girdeņa uzskati, Latvijā dominējošā teorētiskā pieeja līdz galam vēl nav izveidojusies. Par tādas aizsākumu var uzskatīt jaunā „Latviešu valodas gramatikas” izdevuma nodaļu „Fonētika un fonoloģija” (LVG 2013, 22–137). Galvenās viedokļu atšķirības fonoloģijā skar divskaņu (LVG 2013, 44–52) un diftongisko savienojumu (LVG 2013, 52–56) interpretāciju. Pēc jaunajā gramatikā piedāvātās artikulāro un akustisko šķirējpazīmju sistēmas

latviešu valodas vokāļi būtu jāklasificē pēc šādām šķirēj pazīmju korelāciju kopām: 1) ‘**augsts**’ vs. ‘**neaugsts**’ un ‘*difūzs*’ vs. ‘*nedifūzs*’, 2) ‘**zems**’ vs. ‘**nezems**’ un ‘*kompakts*’ vs. ‘*nekompakts*’, 3) ‘**pakaļējs**’ vs. ‘**nepakaļējs**’ un ‘*grāvs*’ vs. ‘*negrāvs*’, 4) ‘**garš**’ vs. ‘**īss**’ un ‘*gars*’ vs. ‘*negars*’. Pazīmes ‘**mainīgs**’ vs. ‘**ne-mainīgs**’ un ‘*ar pāreju*’ vs. ‘*konstants*’ latviešu valodas vokāļu klasifikācijai nav izmantojamas, kamēr nav panākta vienošanās par divskaņu interpretāciju.

Referātā A. Girdeņa proponētā šķirēj pazīmju sistēma tiks izmantota latviešu valodas patskaņu klasifikācijai. Tiks aplūkoti dažādu autoru piedāvātie akustiskie parametri, kas izmantojami akustisko šķirēj pazīmju definēšanā, salīdzinot to izmantojamības universālumu gan latviešu un lietuviešu, gan citu valodu vokāļu klasificēšanai. Tiks aplūkota arī šķirēj pazīmju hierarhijas ietekme uz pazīmju matricām un dendrogrammām, atklājot noteiktas secības priekšrocības klasifikācijā. Referāta autori mēģinās atbildēt uz jautājumu – vai ir iespējams klasificēt dažādu valodu skaņu sistēmas, izmantojot nelielu universālu bināro šķirēj pazīmju skaitu?

Literatūra

- Girdenis 2003** – Girdenis, A. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 388.
- LVG 2013** – *Latviešu valodas gramatika*. Autori: Ilze Auziņa, Ieva Breņķe, Juris Grigorjevs, Inese Indričāne, Baiba Ivulāne, Andra Kalnača, Linda Lauze, Ilze Lokmane, Dace Markus, Daina Nītiņa, Gunta Smiltiece, Baiba Valkovska, Anna Vulāne. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 1024.

Santa JĒRĀNE

(LU Latviešu valodas institūts)

DAŽI LĪDZ ŠIM MAZĀK APSKATĪTIE VĀRDNĪCU STRUKTŪRAS ASPEKTI

Tradicionāli vārdnīcas apskata divos aspektos – makrostruktūras un mikrostruktūras aspektā. Ar jēdzienu *mikrostruktūra* tiek saprasta šķirklā uzbūve. Savukārt *makrostruktūra* dažādos avotos interpretēta atšķirīgi. Šis jēdziens vārdnīcu analīzē izmantots apmēram sešas desmitgades, tomēr vienotas izpratnes par to joprojām nav (Wiegand, Gouws 2013: 74).

Vārdnīcu analīzē bez mikrostruktūras un makrostruktūras bieži tiek minēti arī tādi aspekti kā megastruktūra (*megastructure*), hiperstruktūra (*hyperstructure*), mediostruktūra (*mediostructure*), piekļuves struktūras (*access*

structures), adresēšanas struktūras (*addressing structures*), ietvara struktūra (*frame structure*), informācijas izkārtojuma struktūra (*data distribution structure*) un citas.

Referātā netiks apskatīti visi minētie aspekti. Plašākai analīzei izvēlēta mediostruktūra un piekļuves struktūras. Analizētas galvenokārt latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcas.

Piekļuves struktūras

Piekļuves struktūra (*access structure*) ir norāžu un indikatoru struktūra, kas palīdz vārdnīcas lietotājam atrast vajadzīgo informāciju (Bergenzoltz, Tarp 1995: 16). Tiek šķirtas divu veidu piekļuves struktūras – ārējā un iekšējā.

Ārējo piekļuves struktūru (*outer access structure*, arī *external access structure*) veido rādītāji un norādes, kas palīdz atrast vajadzīgo šķirkli (aizved līdz šķirklim) (Bergenzoltz, Tarp 1995: 16). Savukārt iekšējās piekļuves struktūra (*inner access structure*) ir norāžu struktūra, kas palīdz orientēties šķirklī (Bergenzoltz, Tarp 1995: 16).

Raksturojot iekšējo piekļuves struktūru, Bo Svensens (*Bo Svensèn*) raksta – kad atrasts vajadzīgais šķirklā vārds, tālāk nepieciešams atrast arī vajadzīgo šķirklā daļu. Šajā daļā informācija ir izkārtota noteiktā kārtībā un pasniegta noteiktā veidā (Svensèn 1993: 16).

Iekšējā piekļuves struktūra raksturo, piemēram, to, kā informācija tehniski ir izkārtota vārdnīcas šķirklī un kā tā ir vizuāli uztverama (Steyn 2004: 288–289).

Tipisku ārējās piekļuves struktūru vispārīga tipa vārdnīcās veido alfabētisks šķirklju kārtojums (DL 2001: 3). Ja vārdnīcā ir tikai viens meklēšanas kritērijs (piemēram, šķirklus iespējams meklēt tikai pēc alfabēta), šādu vārdnīcu sauc par monopieejamu (*monoaccessible*) (Hausmann, Wiegand 1989: 338). Tomēr lielākajā daļā vārdnīcu ir vairāk par vienu meklēšanas kritēriju. Šāds meklēšanas kritērijs ir, piemēram, tā sauktais mainīgais lappuses tituls (Hausmann, Wiegand 1989: 338).

Mediostruktūra

Mediostruktūru sauc arī par norāžu struktūru. To veido norādes (simboli, abreviatūras), kas saista dažādās vārdnīcas daļās esošu informāciju (DL 2001: 32). Viena vispārpieņemta un konkrēta skaidrojuma, kas raksturotu šo terminu, joprojām nav (Wiegand, Smit 2013: 214). Ja salīdzina jēdzienus *mediostruktūra* un *iekšējā piekļuves struktūra*, iespējams, varētu sacīt, ka atsevišķos gadījumos mediostruktūra pārklājas ar piekļuves struktūru (vai pat iespējams – mediostruktūra ir tas pats, kas piekļuves struktūra, īpaši gadījumā, ja runa ir tieši par šķirklja struktūru).

DL minēts, ka mediostruktūru bieži saista ar teksta kompresiju, nepieciešamību taupīt vietu (DL 2001: 141), tomēr to pašu varētu teikt arī par iekšējo piekļuves struktūru.

Iespējams, mediostruktūru varētu traktēt kā plašāku terminu, nekā piekļuves struktūra – piekļuves struktūra attiecas vai nu tikai uz šķirkļu sarakstu (ārējā), vai nu tikai uz šķirkli (iekšējā), kamēr mediostruktūras norādes varētu saistīt vārdnīcas ārpuskorpusa daļas, piemēram, ievadu un pielikumu.

Literatūra

- Bergenzoltz, Tarp 1995** – Bergenholtz, H., Tarp, S. *Manual of Specialised Lexicography*. Amsterdam/Philadelphia, 1995.
- DL** – Hartmann, R., James, G. *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge, 2001.
- Hausmann, Wiegand 1989** – Hausmann, J. F., Wiegand, E. H. Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A Survey. *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. Ed. F. J. Hausmann et al. Berlin: De Gruyter, 328–360.
- Steyn 2004** – Steyn, M. The Access Structure in Learner's Dictionaries. *Lexicos* 14, 257–298.
- Svensèn 1993** – Svensèn, B. *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making*. Oxford: Oxford UP, 1993.
- Wiegand, Gouws 2013** – Wiegand, E. H., Gouws, R. Macrostructure in printed dictionaries. *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Ed. Gouws, R., Heid, U. Schweickard, W. et al. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 74–110.
- Wiegand, Smit 2013** – Wiegand, E. H., Smit, M. Mediostructures in printed dictionaries. *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Ed. Gouws, R., Heid, U. Schweickard, W. et al. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 214–253.

Sarma KLAVIŅA
(Rīga)

KĀ NO PADOMJU LATVIJAS UNIVERSITĀTES AIZGĀJA PROFESORS JĀNIS ENDZELĪNS: 1947–1950

Zināšanas par valodniecību padomju Latvijā pat akadēmiskajā vidē ir niecīgas. Arī neatkarību atguvušajā Latvijā publicētos reprezentatīvos un enciklopēdiskos izdevumos sniegtais ieskats ir paviršs, faktu un notikumu iz-

klāsts mēdz būt kļūdains, jo bieži nav pirmavotos balstīts (piem., LVUV 1999; Bankavs, Jansone 2010).

Referāts ir veltīts J. Endzelīna pēdējiem trim darba gadiem Latvijas Valsts universitātē ideoloģiskās, propagandiskās un psiholoģiskās spiedienapstrādes apstākļos. Notikumu izpētei un rekonstrukcijai izmantoti arhīvu (LVA, LVVA, LUA un LZAA) dokumenti, rokraksti LNB un LU AB, J. Endzelīna fonda materiāli RMM krājumā, šā perioda publikācijas presē, grāmatas, raksti un atmiņas (piem., CA 2001; Аппатов 1991).

Pēc Otrā pasaules kara nedaudzie dzimtenē palikušie latviešu valodnieki nokļuva tajā aptumsumā, kas PSRS valodniecībā jau valdīja kopš 20. gadu beigām. To bija radījusi par marksistiskas valodu zinātnes teorētisko pamatu pasludinātā **akadēmiķa N. Marra** (1865–1934) **t. s. jaunā mācība par valodu**. Tās stūrakmeņi bija šādi apgalvojumi: 1) valoda ir šķiriska, un katrai šķirai ir sava valoda, 2) valoda ir virsbūves parādība, mainoties bāzei (sabiedriskai ekonomiskajai formācijai), mainās arī valodas tips, 3) valodu attīstība ir stadiāla, tā noris saskaņā ar sabiedriski ekonomisko formāciju maiņu un ir vienots process visām valodām, 4) nav nekādas valodu radniecības un valodu saimju, bet salīdzināmi vēsturiskā valodniecība ir buržuāziskā kontrabanda. Šīs vulgārsocioloģiskās mācības pretinieki tika vajāti un represēti, ja nepieņēma par marksistisku atzītās absurdās mācības pozīciju, principus un metodes.

Kad PSRS centrā, Maskavā un Ļeņingradā, 1948. gada pirmajā pusē sākās jauni marrisma uzplūdi, arī padomju Latvijas zinātnieki bija spiesti intensīvi apgūt N. Marra mācību un no tās izaugušo marrismu. Laikrakstā „Padomju Students” 31. martā parādījās pirmie raksti, kas pieprasīja pārkārtot darbu LVU Filoloģijas fakultātē uz Marra mācības pamatiem. Šāds neatliekams politiskais uzdevums bija dots arī ZA Valodas un literatūras institūtam (VLI). Ar N. Marru kā padomju valodniecības nodibinātāju zinātniekus kopējās sēdēs iepazīstināja ZA Folkloras institūta līdzstrādnieks Arturs Ozols. Prof. J. Endzelīns šajās sēdēs nepiedalījās, viņš palika uzticīgs salīdzināmi vēsturiskajai valodniecībai gan savās lekcijās, gan LVU Latviešu valodas katedras un ZA VLI Valodas daļas vadīšanā, gan monogrāfijā „Baltu valodu skaņas un formas”, kas 1948. gadā bija iespiesta, bet klajā nāca tikai 1949. gada jūnijā.

J. Endzelīns nepiedalījās arī **vecās profesūras pāraudzīnāšanas un „paškritikas” vakaros**, t. s. „zaļajās ceturtdienās”, kas LVU Filoloģijas fakultātē kopš 1946. gada rudens notika divreiz mēnesī ceturtdienās. Prof. P. Birkerts, prof. P. Dāle, prof. J. A. Jansons, doc. A. Bērzkalne, doc. M. Palēviča un citi, kas nepietiekami kritizēja savus „maldīgos” uzskatus, bija spiesti no darba fakultātē aiziet.

Tā kā J. Endzelīns bija pārliecināts par savu taisnību un nebija nekādu cerību uz viņa „paškritiku”, kompartijas organizācija fakultātē jau 1947. gadā plānoja J. Endzelīna pāraudzināšanas prāvu ar prof. J. Lojas, doc. J. Dīmaņa un lektores A. Spāģes referātiem. Tomēr tā nenotika dažādu apstākļu dēļ. Varbūt plānotajiem noderīgs likās komunista doc. Ē. Sokola ieteikums: „Tos, kas pakļaujas kritikai, kritizēt fakultātē, tos, kas nepakļaujas, nodot kritikai presē.” Saskaņā ar to pret J. Endzelīna uzskatiem un darbu 1948. gadā tika vērsti A. Lācītes, J. Lojas, J. Niedres un V. Valeiņa raksti „Padomju Studentā”, A. Sakses un K. Ozoliņa raksti „Cīņā”, J. Niedres raksts „Literatūrā un Mākslā” u. c.

No 1949. gada jūnija līdz decembrim Filoloģijas fakultātes dekāna v. i. bija J. Niedre. Jau pavasarī **salīdzināmi vēsturiskās valodniecības apkarošana** un Marra mācības ieviešana sasniedza grūti izturama spiediena spēku. Pat vairāki bijušie J. Endzelīna studenti, ne tikai A. Ozols, bet arī R. Grabis, E. Šmite referēja par „sīvo cīņu ar buržuāzisko valodniecību, ar tās šķiriski rasisko būtību un reakcionāri ideālistiskajiem pamatiem”, par „izcilajiem” padomju akadēmiķiem N. Marru un I. Meščaņinovu kā marksistiskās padomju valodniecības pamatlicējiem. Pārmetumi J. Endzelīnam kā indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības zinātniekam skanēja arvien biežāk un agresīvāk, tāpēc 1949. gada 16. maijā profesors iesniedza lūgumu atsvabināt viņu no katedras vadītāja un štata profesora amata, sākot ar 1949./50. mācību gadu.

1949. gada augustā par LVU rektoru kļuva J. Jurgens, kas jau bija vadījis LVU pirmās padomju okupācijas gadā, no 1941. gada 14. februāra līdz 1. jūlijam. Viņš aktīvi sāka īstenot prasību „mācību procesā izbeigt akadēmismu un nodrošināt boļševistisku partejiskumu un nesamierināmu cīņu ar jebkurām buržuāziskās ideoloģijas izpausmēm”. Arī dekāna v. i. J. Niedre neatpalika un **1949. gada 27. septembrī** īstenoja **triecienoperāciju pret J. Endzelīnu**. Tās rezultāti: 1) ziņojums dienas beigās mācību prorektoram K. Pugo par profesora atklātu nostāju lekcijās pret marksistisko valodniecību un ar „fakultātes domām”, ka nevar atļaut profesoram „ilgāk turpināt antizīnātnisku teoriju sludināšanu studentiem”, 2) aizvainotā un pazemotā profesora tūlītēja atteikšanās no katedras vadīšanas un rūpēs par mācību procesa turpmāko likteni pausts ierosinājums apvienot Latviešu valodas un Latviešu literatūras katedras. J. Niedres ziņojumu 4. oktobrī saņēma rektors J. Jurgens, bet profesora atlūgums palika dekāna v. i. rakstāmgaldā.

Prof. J. Endzelīns uzmanības centrā atkal nonāca 1950. gada pavasarī. Fakultātes partijas birojs 23. martā uzklusēja dekāna v. i. M. Drīzules ziņojumu par Latviešu valodas katedras darbu. Katedrai tika pārņemts formālisms, pretpadomju izlēcieni un buržuāziskais nacionālisms, kā arī kursadarbu temati studentiem par atkāpēm no literārās valodas labāko latviešu padomju rakstnieku, Staļina prēmijas laureātu, valodā. Dekanāts jau bija nolēmis prof. J. Endzelīnu kā padomju augstskolai neatbilstošu atbrīvot no katedras vadītāja pienākumiem un lūgt viņa vietā iecelt doc. J. Niedri. Pēc tā laika tradīcijām, lēmumiem bija vajadzīgs partijas organizācijas apstiprinājums, tāpēc **1950. gada 30. martā** tika sarīkota **atklāta fakultātes partijas organizācijas sapulce** ar mācībspēku, studentu un rektora piedalīšanos (LVA). M. Drīzule, Ē. Sokols un rektors J. Jurgens brutāli apsūdzēja J. Endzelīnu N. Marra mācības ignorēšanā un vecās buržuāziskās, viņuprāt, pat rasistiskās indoeiropēistikas turpināšanā. J. Endzelīna norāde, ka Marra mācība nav iesakņojusies arī krievu valodniecībā, netika uzklusēta. Debatēs galvenokārt runāja nevalodnieki (M. Gaile, A. Grigulis, K. Krauliņš, T. Gintere, H. Markušēviča). Dekāna v. i. M. Drīzulei tika uzdots būtiski reorganizēt Latviešu valodas katedras darbu. Prof. J. Endzelīns atstāja auditoriju un nākamajā dienā, 1. aprīlī, uzrakstīja rektoram atlūgumu: „[...] kad ne visi ir mierā ar manu darbību, jūtos spiests lūgt uzskatīt mani par aizgājušu no universitātes jau sākot ar šo dienu.” Rektora J. Jurgena atbilde 3. aprīlī bija citā (krievu) un citādā valodā: „[...] atbrīvot no darba universitātē.”

Tā savu trīs gadu desmitu darbību Universitātē beidza profesors, kurš bija izveidojis un vadījis pasaulē pirmo baltu filoloģijas nodaļu, kurš indoeiropiešu salīdzināmajā valodniecībā bija radījis jaunu nozari – baltistiku, kura lekcijas klausīties bija braukuši baltisti no tuvām un tālām Eiropas zemēm.

Literatūra

Bankavs, Jansone 2010 – Bankavs, A., Jansone, I. *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 31.–35.

LVUV 1999 – *Latvijas Valsts universitātes vēsture, 1940–1990*. Rīga: LU, 1999, 152., 163., 173., 177.

LVA – LVA, PA-788. f., 2. apr., 13. l.

Алпатов 1991 – Алпатов, В. М. *История одного мифа. Мафр и мафризм*. Москва: Наука, 1991.

СЛ 2001 – *Сумерки лингвистики. Из истории отечественного языкознания. Антология*. Москва: Academia, 2001.

SAVS UN SVEŠAIS VALODU KONTAKTOS: SLĀVISKĀS CILMES AIZGUVUMI UN MANTOTĀ LEKSIKA LATVIEŠU VALODĀ

Pētot slāviskās cilmes aizguvumos latviešu valodā, viens no būtiskākajiem jautājumiem ir aizgūto vārdu un mantoto vārdu, kam pamatā ir viena un tā pati indoeiropiešu sakne, norobežošanas problēma.

Starp kritērijiem, pēc kuriem var šķirt aizguvumus un mantotos vārdus, pētījumos par aizguvumiem pirmām kārtām minēts tā sauktais formālais kritērijs. Ar to domāts, kā zināms, aizgūtā vārda fonēmu sastāvs un īpatnības, kas radušās nevis kā valodas vēsturē notikušo fonētisko pārmaiņu rezultāts, bet kā svešā vārda skaņu adaptācijas, pielāgošanās aizguvējvalodas fonētiskajai sistēmai rezultāts (Brūkner 1877: 25–35). Piemēram, A. Brūkners min tādu slāvismu veclietuviešu rakstu valodā kā lietuv. *bliūdas* ‘Schüssel [blūda]’ ← skr. *блѹдо*, kurā atspoguļota austrumslāvu un dienvidslāvu valodām, kā arī latviešu valodai (vārda sākumā) raksturīgā fonētiskā pārmaiņa **bj > *b_l¹*; ja šis vārds nebūtu slāvisms, tam būtu forma *bjudas* (Brūkner 1877: 30). Formālais kritērijs var būt arī saistīts ar aizguvuma morfēmisko struktūru, kad ir iespējams izdalīt svešas valodas vārddarināšanas morfēmu. Referātā analizēti slāvismi – latv. *četri* ← kr. *четыре*, latv. *robeža* [rùobeža] ← skr. *рубежь*. Minētajos vārdos uz aizguvumu norāda formālais kritērijs (vārdā *četri* līdzskanis *č* līdzskaņa *c* vietā²; vārdā *robeža* piedēklis *-ež-*).

Bet blakus formālajam kritērijam svarīgs ir arī semantiskais kritērijs, kas saistīts ar aizguvumu vēsturisko un mūsdienu nozīmi. Protams, semantiskais kritērijs kļūst nozīmīgs, ja aizguvuma forma neļauj pierādīt, ka vārds ir svešs. Tas bieži vērojams tieši visnenākajos aizguvumos, kuri varēja ienākt valodā (dialektā) vēl pirms vēsturiskajām skaņu pārmaiņām: sal. latviešu valodas ģermānismu *mūks* [mūks], kas, pēc K. Karuļa uzskata, ir agrīns aizguvums, jo tāpat kā mantotajos vārdos atspoguļots monoftongizācijas [ū] < [*un] rezultāts (Karulis LEV I: 605).

Semantiskajam kritērijam ir arī liela loma aizgūtā un mantotā vārda norobežošanā. Jāpievērš uzmanība semantikai, jo, izskaidrojot aizguvuma un

¹ Skat. par **pj*, **bj*, **vj*, **mj > *p_l*, **b_l*, **v_l*, **m_l* latviešu valodas un tās izlokšņu vēsturē (Endzelīns 1938: 53), piemēram: latv. *plāūt* – lietuv. *pjāuti* ‘griezt’, latv. *splāūt* – lietuv. *spjāuti* u. c. (turpat).

² Formas ar *c* sastopamas 16. gs. veclatviešu rakstos (*the cettre* u. c.) (Augstkalns 2009: 80).

mantotā vārda pirmatnējās jeb etimoloģiskās nozīmes, ir iespējams secināt par aizguvuma ienākšanas cēloņiem. Mantotā vārda etimoloģiskā nozīme atklāj reālijas apzīmēšanas principus, savukārt aizguvuma etimoloģiskā nozīme ir devējvalodas korelatīvā vārda nozīme aizgūšanas laikā. Šai sakarā jāanalizē aizguvuma etimoloģiskās nozīmes **onomasioloģiskais aspekts**: tas ļautu atbildēt uz jautājumu, kādu iemeslu dēļ ir ieviesies vārds valodā tās senajā vēsturē. Turklāt, analizējot semantisko kritēriju norobežošanas problēmā, jāievēro arī slāvisma **atspoguļojums latviešu vēsturiskajā leksikogrāfijā**.

Referātā, izmantojot abus minētos kritērijus, aplūkoti vārdu pāri, kuros latv. *strēle*, *grīda* ir mantotie vārdi un latv. *strēlnieks*, *strēlēt*, *grēda* ir slāvismi: *strēle* (Trautmann 1923: 289), sal. *strēlnieks* ← skr. *стрѣльщикъ*, *strēlēt* ‘šaut’ (novēc.) ← skr. *стрѣляму* (Karulis LEV II: 307);

grīda < b. **grindā* (Trautmann 1923: 98; Stang 1972: 24), sal. *grēda* ← skr. *грѣда* (Karulis LEV I: 314) < pirmsl. **grēda* < **grindā* ‘baļķis’.

Referātā dots pašcilmes vārdu un slāviskās cilmes aizguvumu etimoloģiskās nozīmes salīdzinājums, pievēršot uzmanību onomasioloģiskajam aspektam (reālijas nominācijas faktoriem), kā arī atspoguļojumam latviešu vēsturiskajās vārdnīcās.

Literatūra

Augstkalns 2009 – Augstkalns, A. *Darbu izglāse*. Sast. Ilga Jansone, Ieva Breņķe. Rīga: LU Latv. val. institūts, 2009.

Brückner 1877 – Brückner, A. *Die slavischen Fremdwörter im Litauischen*. Weimar: Hermann Böhlau, 1877.

Endzelīns 1938 – Endzelīns, J. *Latviešu valodas skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1938.

Karulis LEV – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2 sējumos. Rīga: Avots, 1992.

Stang 1972 – Stang, Christian S. *Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen*. Oslo; Bergen; Tromsø, 1972.

Trautmann 1923 – Trautmann, R. *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*. Göttingen, 1923.

Robertas KUDIRKA

(Vilniaus universitetas, Kauno humanitarinis fakultetas)

LATVIŪ TAUTYBĒS ASMENŪ PAVADINIMAI: „BRĀLIUKAI” IR „ZIRGA GALVAS” VARTOSENOS YPATUMAI

Pavadindami – suteikdami vārda – parodome, kaip pažįstame, suprantame esmę. Papildomos informacijos suteikia pavadinimo lingvokultūrinė analizė. Kitataučių stereotipinių charakterių vadinama kitos tautos asmens ypatybių

visuma, išreiškianti jo santykį su aplinka, toki stereotipinį charakterį formuoja išskirtinių bruožų sankaupa. Etniniai stereotipai gali būti susiformavę stichiškai ir neatitikti tikrovės, bet tokie apibendrinimai net neturėtų būti vertinami kaip klaidingi ar teisingi, nes etniniai stereotipai nėra tikslūs: daliai žmonių paprasčiausiai trūksta informacijos, jie remiasi dominuojančia, bet tikrovės neatitinkančia informacija apie kitataučius, liaudiška kūryba ir pan.

Taip pat nacionalinis charakteris, etniniai stereotipai gali būti išeskaluoti žiniasklaidos, siejant valstybės santykius su kitomis šalimis: ekonominėmis ir socialinėmis aplinkybėmis. Nacionalinis charakteris apibūdina tautos atstovus ne tik tam tikru momentu, bet ir įvairiais istoriniais periodais, tad jis įvairialypis ir prieštaringas. Siekiant išanalizuoti tautinio charakterio specifiką, atskleisti pasaulėvaizdyje užfiksuotus stereotipus būtina pasinaudoti visomis išgalėmis, kurios yra šiuo aspektu informatyviausios. Latvių pravardžiavimo junginio „zirga galva“ kilmė yra gana aiški, kaip ir teigiamojo apibūdinimo „braliukas“. Bet kaip į tai reaguoja patys latviai?

Įprasta, kad kalbos pasaulėvaizdyje išsamiau aptariamai neigiamai vertinami dalykai. Šis dėsningumas galioja ir kalbant apie etninius stereotipus. Verbalizuojama tai, kas turi ypatingą raišką, ką galima pateikti su akivaizdžia ironija, humoru (pvz., latviai anekdotuose pasižymi nepagrįstomis išvalgomis ir pretenzijomis; paplitę komiški, pašiepiantys pasakojimai apie latvių kalbą: valis = juras burbuls, čūska = džunglių šūris, ezis = adatu galva ir kt.). Akivaizdžiai dalis stereotipų yra grįsti emocijomis, o ne racionalumu – tad per emocijas nesudėtinga manipuluoti netgi gerai išsilavinusia visuomene. Nežinojimas, nepažinumas – psichologiją stipriai sužadina, telieka ją pakreipti, suteikti įvaizdžiui pavidalą.

Taip pat yra akivaizdi viena iš pagrindinių stereotipų ir jų vartojimo problemų yra ta, kad mes per daug apibendriname, prarandame pasaulio įvairovę ir sukuriame papildomas įtampos situacijas.

Māris KŪLIS

(LU Filozofijas un socioloģijas institūts)

VALODAS LOMA KULTŪRAS TAPŠANĀ – DŽAMBATISTAS VIKO FILOZOFISKĀS IDEJAS

Džambatistas Viko idejas par valodas lomu kultūras tapšanā lielā mērā ir ilgi palikušas maz pamanītas. Tomēr vēlāk, it īpaši sekojot „lingvistiskajam pagriezianam” XX gadsimtā, Viko iezīmētās pētniecības jomas

gūst aizvien lielāku uzmanību. Šobrīd Viko idejas par *sensus communis* un valodu var sniegt būtisku ieguldījumu kultūras procesu un civilizāciju sadursmju izpratnē.

Viko radošā darbība pagāja jaunlaiku filozofijas un Dekarta ideju ēnā. Protams, jaunlaiku filozofijas ievirzei bija daudzas atzīstamas sekas. Tomēr Dekarta metode, kuru Viko nosauca par „ģeometrisko metodi”, no sava interešu loka izslēdza vairākus cilvēciskās dzīves aspektus.

Viko savu „Jauno zinātni” izstrādāja kā opozīciju Dekarta filozofijai, kuras palāvību uz skaidrām un noteiktām idejām, kas turklāt ļauj deduktīvā ceļā nokļūt pie loģiskiem secinājumiem, noraidīja kā aprobežotu. Proti, problēma izpaužas tur, ka *ģeometriskā metode* visus fenomenus, kas nepakļaujas loģiskai un matemātiskai izteiksmei, noraksta kā ilūzijas un māņus. Viko saprata, ka šāda pieceja fundamentāli liedz nodarboties ar „filoloģiju”, t. i., viņa izpratnē – ar vēsturi.

Jaunās zinātnes pieteikumu Viko sniedz sava *opus magnus* „Jaunā zinātne”, kura pirmo izdevumu publicē 1725. gadā, proti, gandrīz 50 gadus pirms Herdera pārsپriedumiem par valodas izcelsmi. Tieši tāpēc, iespējams, ka starp visiem citiem jaunu zinātņu izstrādātājiem, Viko ievēribu izpelnās visvairāk ar to, ka pievērsš uzmanību valodas lomai sabiedrību, civilizāciju, valstu izveidē.

Viko „Jaunās zinātnes” izaicinājums bija izstrādāt tādu sistēmu, kas cilvēku dzīves norises nereducētu uz nejaušību vai nepakļautu tradicionālās metafizikas spekulatīvajiem principiem. Lai to panāktu, Viko zināšanu jomā ieviesa nošķirumu starp „patieso” un „drošo”. Pirmais attiecas uz universālām un absolūtām zināšanām, kamēr otrais – uz individuālo un „cilvēcisko”. Ar pirmo nodarbojas filozofija, bet ar otro – filoloģija jeb, šajā gadījumā, vēsture. Filoloģijas uzdevums bija izpētīt cilvēku dabas, paražu, sociālo iekārtu vēsturi un atrast kādus kopsaucējus. Šā uzdevuma sasniegšanai Viko par atbalsta punktu izvēlējās valodu. Proti, viņš izvirzīja tēzi, ka valoda atspoguļo sabiedrisko norišu iedabu. Pat vairāk, valoda ir sava veida paražu, tikumu, uzskatu (u. tml.) mājvieta. Valodā artikulējas tas, ko viņš nosauc par *sensus communis* jeb „veselo saprātu”, proti, tas ir „spriedums bez refleksijas, kurā dalās katra šķira, visi cilvēki, visa nācija vai visa cilvēku rase”. (Vico, *Scienza Nuova*. 142) Pētnieks, kurš spēs atšifrēt šo „kodu”, spēs aprakstīt „ideālo mūžīgo vēsturi” un tās principus. Viko veic nebijušu un daudzsološu soli – viņš izceļ valodas fundamentālo nozīmi kultūras tapšanā. Šādā ceļā, piemēram, Viko izdarīja savus secinājumus par Homēra laika poēziju. Proti, viņš Homēra veikumu interpretē nevis kā savdabīgas zināšanas, bet gan kā „vienkāršu sava laika” darbu, kurš izpaudis to, ko

reprezentē noteiktā laika idejas, – Homēra darbi attēlo sava laika garīgās kultūras ainu.

Līdz ar to Viko filozofija apliecina valodas lomu un izskaidrojošo spēku kultūras norišu pētījumos.

Regīna KVAŠĪTE
(Šauļi Universitāte)

ANNAS SAKSES „PASAKAS PAR ZIEDIEM” LIETUVISKI: PASAKU TĒLI UN TO VĀRDI

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kādas valodas atbilstības un īpatnības ņemtas vērā, tulkojot latviešu literārās pasakas lietuviešu valodā. Par pētījuma objektu izvēlēts Annas Sakses literāro pasaku cikls „Pasakas par ziediem” (1966) un to tulkojums *Pasakas apie gēles* (1969; 2. izdevums – 2005), ko veikusi tulkotāja Renata Zajančauskaitē (*Renata Zajančauskaitē*).

Galvenā vērtība referātā pievērsta pasaku tēlu vārdiem – personvārdiem (antroponīmiem) – un ar tiem saistītiem apelatīviem – augu nosaukumiem (fitonīmiem). Sastatot pasaku tēlu un tos motivējošus augu nosaukumus, tos var iedalīt vairākās grupās pēc cilmes un atbilstēm: 1) svešcilmes antroponīmi un fitonīmi; 2) svešcilmes un pašcilmes antroponīmi un fitonīmi; 3) pašcilmes fitonīmi. A. Sakses izmantotie antroponīmi un ar tiem saistītie fitonīmi atspoguļo dažādu pasaules valstu kultūrvidi. Mēģināts noskaidrot, kas kopīgs, kas atšķirīgs latviešu un lietuviešu reāliju nosaukumos, to uztverē u. tml. Starp antroponīmiem un fitonīmiem avotvalodā un mērķvalodā konstatētā neatbilstība var būt saistīta ar atšķirīgu nosaukumu motivāciju, jo šīs semantiskās grupas leksika atspoguļo tautas pasaules uztveri.

Nereti lietuviski tulkotajās pasakās sastopami tādi paši antroponīmi un / vai fitonīmi kā avottekstā. Pasaku tēlu vārdi ir gan reāli personvārdi, gan īpašvārdiskoti apelatīvi, piemēram, tā paša nosaukuma pasakās darbojas *Lilija*, *Magone*, *Ķirsis*, *Jasmins*, *Piēnēnīte*, taču saikne starp tēlu vārdiem un augu nosaukumiem var būt arī pastarpināta, piemēram, *Rože* un *Jukums* ir pasakas *Ūdensrože* tēli, savukārt pasakas *Naktsvijole* tēli – *Zane* un *Janis*.

Lietuviski tulkotajās pasakās var konstatēt kultūraiizstāšanas gadījumus, piemēram, pasakas *Ūdensrože* varone nav *Rože*, kā oriģinālā, bet *Lilija* resp. *Lilija* (tulkojumā *Vandens lelija*). Citos gadījumos vārdu maiņa saistīta ar to, ka avotvalodā un mērķvalodā atšķiras īpašvārdu dzimte un tāpēc nav

iespējams to burtisks pārcēlums, piemēram, tulkojums stāsta par princesi *Lotu*, nevis *Lotosu*, kā oriģinālā, par dārznieka meitiņu, kuras vārds ir *Vjšnia*, nevis dēlēnu (pasaka *Ķirsis*). Šajā ciklā ir arī pasakas, kuru nosaukumi lietuviskoti, nevis balstoties uz augu nosaukumu atbilstēm, bet gan uz sižeta pavērsieniem vai īpašām asociācijām, kuras motivētas pasakā, piemēram, pasakā *Sniegpulkstenīte* darbojas *Pārslīņa*, kas lietuviešu tulkojumā tiek saukta tāpat kā atbilstošais augs resp. *Snieguolē*.

Solvita LABANAUSKIENĒ
(Lietuvių kalbos institutas)

MYKOLO MIEŽINIO LIETUVISZKAI-LATVISZKAI- LENKISZKAI-RUSISZKO ŽODYNO LIETUVIŠKI IR LATVIŠKI SINONIMINIAI BEI VARIANTINIAI AUGALŲ VARDAI

1. Lietuvių ir latvių dvikalbių bei keliakalbių žodynų tradicija siekia XVII a. Seniausių lietuvių ir latvių kalbų sąlyčių leksikografijoje laikomas vokiečių kilmės leksikografo, daugiausia gyvenusio Danijoje, Kristiano Frydricho Temlerio (Christian Friedrich Temler, 1717–1780) lyginamasis latvių ir lietuvių kalbų žodynas *Glossarium Letticum cum harmonia et differentia Dialecti Lithuanicae* (1772).

2. XIX a. leksikografijos darbo ėmėsi patys lietuviai bei latviai. Latvių visuomenės veikėjas, kalbininkas ir literatas Andrejus Dyrikis (Andrejs Dīriķis, 1853–1888) labai domėjosi lietuvių kalba, jos mokėsi iš knygų ir laikraščių. 1872 m. jis parengė latvių-lietuvių kalbų žodyną, kurio rankraštis iki Antrojo pasaulinio karo buvo saugomas Rygos latvių bendrijos bibliotekoje, tačiau iki šių dienų neišliko.

3. Su A. Dyrikiu artimai bendravo lietuvių kalbininkas, tautosakininkas ir etnografas kunigas Antanas Juška (1819–1880), kurio yra išlikęs latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodyno dviejų dalių (A–O; P–Z) rankraštis (apie 1875 m., neišspausdintas), originalas saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. A. Juška kunigavo daugelyje Lietuvos miestų bei miestelių (Zarasuose, Obeliuose, Antazavėje, Ukmergėje, Pušalote, Lyduvėnuose, Vilkijoje, Veliuonoje, Alsėdžiuose). Gyvendamas Alsėdžiuose, A. Juška pradėjo mokytis latvių kalbos. Beje, latvių giminystė su lietuviais tuo metu domino daugelį lietuvių.

4. Bemaž po 25 metų, 1894 m. išleistas lietuvių kalbininko kuni-
go Mykolo Miežinio (1827–1888) parengtas keturkalbis *Lietuviškai-lat-
viškai-lenkiškai-rusiškai žodynas*. Šiame apie 15 000 žodžių žodyne rasta
beveik po 200 lietuviškų ir latviškų augalų vardų, kuriems būdingas sinoni-
miškumas bei variantiškumas. Jie dažniausiai pateikiami su pažyma *bot*. Prie
kai kurių augalų vardų įdėtas lotyniškas pavadinimas. Pagrindiniu žodžiu
autorius pasirenka lietuvišką, toliau pateikiami latviški, lenkiški ir rusiški
atitikmenys, pvz.: judra. *f.* idras. *bot.* konianka, luboriusz *pospolity.* зоря,
растение; garszva *f.* gąrses. *bot.* dzięgiel. ДЯГИЛЬ.

5. M. Miežinio žodyne lotyniškų augalų vardų pateikta labai mažai,
tad ne visada lengva identifikuoti, koks augalas vienu ar kitu vardu įvardytas
žodyne. Neaiškų lietuvišką augalo vardą kartais galima buvo nustatyti re-
miantis latvišku. Kai kur M. Miežinis sinonimiškai pateikė skirtingų augalų
vardus, galbūt dėl to, kad šie augalai neskiriami ir tuo pačiu vardu vadinami
ir gyvojoje kalboje. Pasitaiko ir priešingų atvejų, kai tuo pačiu vardu žodyne
pavadinti skirtingi augalai.

6. Rasti lietuviškų augalų vardai paplitę tiek aukštaičių, tiek žemaičių
tarmėse, tad, matyt, augalų vardus M. Miežinis rinko iš gyvosios kalbos,
dirbdamas įvairiose Lietuvos ir Latvijos vietovėse.

7. Didžioji dauguma žodyne pateiktų abiejų kalbų augalų vardų yra
skoliniai: lietuviški vardai yra skolinti iš slavų, vokiečių, latvių, lotynų ar
tiurkų kalbų, latviški – iš slavų, germanų, (švedų ar olandų).

Sanita LAZDIŅA
(Rēzeknes Augstskola)

LAI WISHFUL THINKING REZULTĀTĀ BŪTU VIENA PILSĒTA – VALKĀ–VALGĀ VEIKTĀ LINGVISTISKĀS ETNOGRĀFIJAS PĒTĪJUMA DIZAINS

Kopš 2014. gada oktobra Valkā un Valgā veicu sociolingvistisku
pētījumu ar mērķi noskaidrot valodu situāciju un lietojumu Latvijas-Igau-
nijas pierobežā. Lauka pētījuma laikā ir izmantotas dažādas datu ieguves
metodes (lingvistiskā ainava, intervijas, vērojumi, eksperimenti), ar kurām
iegūtie materiāli tiek klasificēti un interpretēti ar vienu no mūsdienu socio-
lingvistikas piecēm – lingvistisko etnogrāfiju.

Lingvistiskās etnogrāfijas teorētiskais ietvars ir balstīts gan poststrukturālisma pieejā, vērsot uzmanību uz valodas un sociālās dzīves mijiedarbību (Creese 2008, Rampton 2007), gan arī lingvistiskās antropoloģijas tradīcijās (Hymes 1968, Gumperz 1982). Tādējādi var apgalvot, ka lingvistiskās etnogrāfijas teorētiskā bāze ir antropoloģiskās lingvistikas virziens, tikai mūsdienās meklējot arvien jaunas pieejas jaunu pētāmo uzdevumu veikšanai.

Viens no lingvistiskās etnogrāfijas izpētes jautājumiem ir epistemoloģisks skatījums uz valodas lietojumu sociālā kontekstā (noteiktā kopienā, darba vietā, klasē u. tml.). Mana pētījuma kontekstā tā ir vienas pilsētas, bet divu valstu sociālā vide, kurā gan rakstveida formā (publiskajā telpā vērojāmās lingvistiskās ainavas zīmes), gan iedzīvotāju mutvārdu saziņā mijas vairākas valodas. Līdz ar to būtiski ir noskaidrot šādus pētniecības jautājumus:

- vai Latvijas pusē vērojamā lingvistiskā ainava (arī virtuālā – pašvaldību mājaslapas) atklāj līdzības ar Igaunijas pusē vēroto;
- kuras valodas dominē publiskajā telpā un vai tās norāda arī uz šo valodu prasmi un lietojumu mutvārdu saziņā;
- kura/s valoda/s tiek izmantota/s Latvijā un Igaunijā dzīvojošo starpā;
- kā respondenti pārslēdzas no viena valodas koda uz citu;
- kas ir galvenie lēmumu pieņēmēji attiecībā uz lokālo valodu politiku;
- vai pastāv kādas programmas, vadlīnijas u. tml., kas regulē valodas praksi pierobežā.

Prezentācijā lielāka uzmanība tiks veltīta pētījuma dizainam: datu ieguves metodēm, to īsam raksturojumam un pamatojumam, īsi ilustrējot ar lauka pētījumā iegūtajiem piemēriem: valodu (sevišķi titulnāciju valodu – igauņu un latviešu valodas, kā arī angļu un krievu valodas) lietojumu publiskajā telpā (lingvistiskā ainava); eksperimenta laikā gūtajiem datiem par igauņu un latviešu valodas prasmi; interviju fragmentiem.

Literatūra

- Creese 2010** – Creese, A. Linguistic Ethnography. Litosseliti, L. (ed.). *Research Methods in Linguistics*. London, New York: Continuum International Publishing Group, 2010, 138–154.
- Gumperz 1982** – Gumperz, J. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- Hymes 1968** – Hymes, D. The Ethnography of Speaking. Fishman, J. (ed.). *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Moulton, 1968, 99–138.
- Rampton 2007** – Rampton, B. Neo-Hymesian linguistic ethnography in the United Kingdom. *Journal of Sociolinguistics*, 11 (5), 2007, 584–607.

BALSIŲ DIAKRITINIAI ŽENKLAI JOKŪBO MORKŪNO *POSTILĖJE* (1600)

Pranešime aptariamas balsių diakritinių ženklų vartojimas viename iš didžiausių XVI a. lietuviškų leidinių – 1600 m. pasirodžiusioje vadinaamojoje Jokūbo Morkūno *Postilėje*. Tai lenkų reformato Mikalojaus Rejaus pamokslų rinkinio vertimas į lietuvių kalbą.

Aptariamoji knyga yra atkreipusi tyrėjų dėmesį gana padrika ir nenu-sistovėjusia rašyba. Tai pasakytina ir apie diakritinių ženklų vartojimą šiame lietuviško rašto paminkle.

Aptariant balsių diakritinius ženklus, išsamiau analizuojamos grafemos su pagrindu <a> ir su pagrindu <e>, daugiausiai dėmesio skiriama rašmenims <a>, <á> ir <ę>.

Atlikus surinktos medžiagos analizę, galima teigti, kad Morkūno *Pos-tilėje* dažniausiai vartojamas rašmuo yra <á>. Ant raidės <a> esantis akūto ženklas dažniausiai neturi jokios aiškios reikšmės. Vis dėlto kai kuriais atvejais galima išvelgti šio diakritiko atliekamas tam tikras konkrečias funkcijas: 1) šiuo ženklu gali būti žymimas kirčiuotas skiemuo ar kirčio vieta, bet ne priegaidė; 2) grafema <á> neretai fiksuojama vienaskaitos galininko galūnėje, kur ji žymi šio linksnio formą vietoj lauktino nosinio balsio; 3) <á> vartojamas žodžio šaknyje kaip dvigarsio [an] komponentas.

Rašmuo <a> *Postilėje* vartojamas žymiai rečiau. Dažniausiai ši grafema žymi nosinį garsą [a] ir fiksuojama linksniuojamų kalbos dalių galininke. Tai sudaro 91 proc. analizuojamų atvejų. Rašmuo <a> užfiksuotas beveik visose žodžio pozicijose. Neužfiksuotas nė vienas atvejis su <a> vietoj <an>, tačiau gana dažnai <a> vartojamas kaip dvigarsio [an] komponentas.

Grafema <ę> iš analizuojamų rašmenų vartojama rečiausiai. Dažniausiai šis rašmuo žymi nosinį garsą [ę]. 70,7 proc. atvejų ši grafema fiksuojama linksniuojamų kalbos dalių galininke.

Reziumuojant darytina išvada, kad visi aptariamieji rašmenys Morkūno *Postilėje* vartojami gana nenuosekliai ir sporadiškai. Neretai skirtingos grafemos vartojamos toje pačioje pozicijoje ir žymi tą patį garsą. Toks diakritikų vartojimo nenuoseklumas iš dalies gali būti aiškintinas apskritai nenusistovėjusia analizuojamo laikotarpio rašybos situacija. Tačiau aptariamoji *Postilė* iš kitų to meto šaltinių išsiskiria ypač didele rašybos painiava. Manytina, kad nemaža atsakomybės dalis

čia tenka leidejui (spaustuvininkui), jo kompetencijai ir darbo kokybei. Jokūbas Morkūnas daugiausiai leido lenkiškas knygas, o lietuvišką veikiausiai išleido tik čia aptariamą, taigi tai gali būti viena iš *Postilės* rašybos nenuoseklumo priežasčių.

Asta MITKEVIČIENĖ
(Lietuvių kalbos institutas)

LITERATŪROS ŽANRŲ IR KŪRINIŲ RŪŠIŲ PAVADINIMAI 1918–1940 M. LIETUVIŲ LITERATŪROS MOKSLO DARBUOSE

1. 1918–1940 m. yra svarbus lietuvių literatūros mokslo terminijos raidos laikotarpis. Tuo metu buvo kuriama ir brandinama dabartinė tradicinė lietuvių literatūros mokslo terminija. Pranešime bus aptariami tarpukariu (nepriklausomos Lietuvos laikmečiu) lietuviškai išleistose literatūros teorijos, lietuvių literatūros istorijos, visuotinės ir užsienio literatūros istorijos knygoje (pasirinktos 27) vartoti vienažodžiai literatūros žanrų ir kūrinių rūšių pavadinimai. Tyrimo metu buvo analizuojama terminų kilmė, sinonimija ir kai kurie kiti sisteminiai semantiniai terminų santykiai, sekamas jų likimas.

2. Didžioji dalis vienažodžių terminų buvo tarptautiniai terminai (*romanas*). Tarp jų vyravo terminai iš klasikinių kalbų (graikų ir lotynų) kalbų (*tragedija*, *satyra*). Vienos kurios tautos realių pavadinimus taip pat dažniausiai galima laikyti tarptautiniais terminais (*saga*). Jie atspindi ir teminę šaltinių aprėptį.

1918–1940 m., ypač pirmoje laikotarpio pusėje, tarptautiniai terminai varijavo (*poema / poëma*), kai kurie (išsiskiria prancūziški ar per prancūzų kalbą kilę terminai) nebuvo morfologiškai lietuvinami (*fabliaux*). Tie patys terminai ta pačia ar kiek kitokia forma vartojami ir dabar, keli ir dabar dar neturi galutinai nusistovėjusios raiškos (*ekloga* ir *eklogė*) ar įsigalėjo morfologiškai neaplietuvinata forma (*rondo*).

3. Lietuviškos kilmės vienažodžių terminų buvo daug mažiau – apie 28% kalbamų terminų. Vieni jų yra nuo seno vartojami žodžiai, aptinkami senuosiuose raštuose (*daina*, *pasaka*), o kiti pasidaryti XX amžiuje. Tirtu laikotarpio pradžioje pradėti vartoti ir įsigalėjo naujadarai *pasakėčia*, *eilėraštis*, *dienoraštis*.

Daug lietuviškų šaltinių terminų sudaro darybos lizdus (*sak-*, *-raštis* ir kt.). Jų reikšmės neretai sunku nusakyti, nes ne visada lietuvišku terminu buvo įvardijama viena sąvoka. Gana painūs kai kurių prozos žanrų (kūrinių rūšių) pavadinimų (*apysaka*, *apsakymas*, *vaiždelis*) santykiai.

Apie tarptautinių ir lietuviškų terminų sinonimiją 1918–1940 m. galima kalbėti tik keliais atvejais (*memuarai* ir *atsiminimai*, *kronika*, *analai* ir *metraštis*, iš dalies *legenda* ir *padavimas*). Dabar kai kurių anuometinių sinonimų reikšmės yra diferencijuotos (plg. *metraštis* ir *analai*). Tuo metu buvo vartojama ir lietuviškų sinonimų (*sveikinimas* ir *pasveikinimas*). Dalis iš jų dabar reikšmės atžvilgiu yra išskirti (*sakmė* ir *padavimas*, *eilėraštis* ir *eilės*) – pakito sisteminiai terminų santykiai.

Ne visi lietuviški terminai įsigalėjo: neįsitvirtino terminologizuoti metoniminiai terminai *gyvenimai*, *kelionės*, *paveikslėlis* ir kt., kai kurie kiti terminai (*dienynas*).

4. 1918–1940 m. hibridinių terminų buvo nedaug, o didžioji jų dalis – deminutyvai (*komedišjėlė*). Dabar nebevertotinos svetimybės (*dūma*) tirtu laikotarpiu buvo tik pavienės ir dažniausiai tekste grafiškai išskiriamos, buvo pasitraukusios į pasyviają vartoseną – tapusios archaizmais.

Малгожата ОСТРУВКА
(Институт Славистики ПАН)

НАДГРОБНЫЕ НАДПИСИ В РЕЗЕКНЕ И КРАСЛАВЕ КАК СВИДЕТЕЛЬСТВО СОСУЩЕСТВОВАНИЯ КУЛЬТУР И ЯЗЫКОВ В ЛАТГАЛИИ

В докладе будет представлен структурный и лингвистический анализ надгробных надписей на двух кладбищах в Латгалии – в Резекне и Краславе. Материал для исследования был собран автором в 2000 году в Краславе в виде ручных записей (56 надписей) и в 2012 году в Резекне, где сфотографировано около 150 надписей на польском языке.

По структуре собранные надписи можно разделить на 5 групп:

а) номинативно-идентифицирующие, которые состоят из сокращенного названия покойного – Ś.†P., S†P. (в единичных случаях SW. P.) – ‘вечная память’, его имени и фамилии и лет жизни, напр. Ś.†P. /MARIA GRZYBOWSKA / 1894–1983;

б) локативно-идентифицирующие, которые содержат определенные места нахождения могилы, выражено идноматическим оборотом: „tu spoczywa” ‘здесь покоится’ (или его вариантами:), напр. † TU SPOCZYWA / MECZESŁAW / PAWŁOWICZ / 1946 10/XI – 1997 22/I;

в) надписи с эсхатологическими оборотами – кроме общей (идентифицирующей) информации содержат эсхатологический

оборот в виде короткой молитвы за умершего, чаще всего традиционную формулу: *Wieczne odpoczywanie* ‘вечное упокоение’;

г) надписи с апострофой к покойному, которые кроме идентифицирующей информации содержат обращение основателя памятника к покойнику (*kochanej mamusi od dzieci* ‘любимой маме от детей’, *Twój ciężki los skończył się / Nadzieja szczęście w życiu / Uniosta w wieczność z Tobą* ‘Твоя тяжелая судьба кончилась / Надежда счастье в жизни / Унесла в вечность с Тобою’) и/или название учредителя – *dzieci* ‘дети’, *maż* ‘муж’, *żona* ‘жена’.

Польские могилы не отличаются по форме от латышских – они земляные, в изголовье гранитная плита, а на ней гравированные идентифицирующие данные, религиозные символы или портреты умерших. Иногда трудно определить национальность лиц покоившихся в данной могиле, особенно в тех случаях, когда фамилия имеет польский суффикс *-ski* (нр. *Lipowski*), а надпись на латышском языке. Немногочисленные высокие металлические изгороди можно считать восточнославянским культурным влиянием.

В докладе будет представлена также языковая характеристика надгробных надписей – их орфографические, фонетические, морфологические и синтаксические особенности.

Сравнительный анализ показывает, что польские надписи из Латгалии сходны с надписями в Литве и Беларуси, что подтверждают присущие им черты польского периферийного северовосточного диалекта, между прочим: акание, уkanie, редукция $e > i/y$, мягкое произношение согласных l', ℓ', d', t', r' . Заметно также влияние контактирующих языков русского и латышского проявляющееся главным образом в смешении букв и их функций.

Solvita POŠEIKO

(Rēzeknes Augstskola, Reģionālistikas zinātniskais institūts)

**IZKĀRTNES KĀ NOTEIKTAS LAIKTELPAS
SOCIOLINGVISTISKA UN KULTŪRVĒSTURISKA
LIECĪBA: DAUGAVPILS LINGVISTISKĀ AINAVA
19.–21. GADSIMTĀ**

Lingvistiskā ainava (LA) kā valodu un publisko rakstveida ziņojumu kopums ir viens no pilsētu raksturojošiem lielumiem, kas „nodod informāciju par iestādi vai uzņēmumu, par iedzīvotājiem un pilsētu

kopumā, par dažādiem notikumiem un procesiem, tāpat arī par valodas situāciju, iedzīvotāju valodu prasmēm, kā arī par noteiktas vietas kultūrvēsturi un sociālekonomisko stāvokli” (Lazdiņa, Pošeiko, Marten 2013: 40). Vienlaikus saglabājot kultūrvēsturiskos kodus un nostiprinot arvien jaunus konceptus, LA ir saistīta ar kultūras ainavu, kas, „no vienas puses, ir kultūras produkts, no otras – nepārtraukts kultūras process (Robertson, Richards 2003: 5).

Iepriekš minēto valodas un kultūras mijiedarbību konkrētā vietā var skatīt divējādi: sinhroniski, LA analizējot kā noteiktas laiktelpas zīmi, un diahroniski, noskaidrojot pastāvīgo un mainīgo LA ilgākā laika periodā. Kopumā LA salīdzinoši biežāk ir skatīta sinhroniskā aspektā, retāk tās izpētē ir izmantota diahroniskā pieeja. Kā piemēru var minēt valodnieci Anetu Pavlenko, kas ir veikusi valodas zīmju izpēti senās fotogrāfijās, kas pieejamas Ukrainas pilsētu un valsts arhīvos, lai noskaidrotu, vai un kā LA ataino vēsturiskos notikumus, un otrādi (Pavlenko 2009, 2010). Valodnieks Peters Bekhaus ir izmantojis diahronisko pieeju, lai salīdzinātu līdzās pastāvošo senāko (1997) un jaunāko (2003) valodas zīmju izveides īpatnības Tokijā un raksturotu jauninājumus (piem., valodu daudzveidības un informācijas pieaugumu, biežāku fonu maiņu), to rašanās iemeslus (Backhaus 2005). Savukārt Baltijas valstu LA izpētē ir vērojamas atsauces uz valodas situācijas vēsturiskajiem faktiem, jo īpaši uz valodas politikas izmaiņām (Viļņa – Muth 2008, Latgalē – Marten 2012, Lazdiņa 2013).

Šim pētījumam ir izvēlēta Daugavpils (vēsturiski arī *Dinaburga*, *Dvīnska*), kas vēsturisko apstākļu ietekmē ir izveidojusies par multikulturālu un multilingvālu pilsētu, arī par nozīmīgu tirdzniecības, rūpniecības, kultūras un izglītības centru un kas mūsdienās atrodas Latgales reģionā, netālu no Lietuvas, Baltkrievijas un Krievijas robežas.

Izmantojot Daugavpils Novadpētniecības un mākslas muzeja krājumā esošās fotogrāfijas no 19. un 20. gadsimta, kā arī 2013. gada. LA izpētes laikā iegūtās fotogrāfijas, referātā tiks aplūkota fotogrāfijās redzamās iestāžu un uzņēmumu izkārtnes – ārtelpas reklāminformācija (ergonīmi, zīmes par darba laiku, reklāmas), lai raksturotu valodas situāciju, kultūru daudzveidības atspoguļojumu, kā arī tipiskāko leksēmu un kultūras simbolu aktualizāciju Daugavpils LA dažādos laika posmos. Referātā uzmanība tiks pievērsta iestāžu un uzņēmumu izkārtņu noformējuma lingvistiskajiem un semiotiskajiem līdzekļiem, publiskos ziņojumus uztverot par pilsētas kopainas un sabiedrības atainotāju gan katrā laika posmā atšķirīgi (sinhroniski), gan arī kontinuitātē (diahroniski).

Literatūra

- Backhaus 2005** – Backhaus, P. Signs of Multilingualism in Tokyo – a Diachronic Look at the Linguistic Landscape. *International Journal of the Sociology of Language*, 175/176, 2005, 103–121.
- Lazdiņa, Pošeiko, Marten 2013** – Lazdiņa, S., Pošeiko, S., Marten, H. F. Baltijas valstu lingvistiskā ainava: dati, rezultāti, nākotnes pētījumu perspektīvas. *Via Latgalica V*. Rēzekne, 2013, 37.–49.
- Lazdiņa 2013** – Lazdiņa, S. A transition from spontaneity to planning? Economic values and educational policies in the process of revitalizing the regional language of Latgalian (Latvia). *Current Issues in Language Planning*, 2013, Volume 14, Issue 3-04.
- Marten 2012** – Marten, H. F. 'Latgalian is not a Language': Linguistic Landscapes in Eastern Latvia and how they Reflect Centralist Attitudes. In: Gorter, D., Marten, H. F. and Luk Van Mensel (eds., 2012). *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012, 19–35.
- Muth 2008** – Muth, S. Multiethnic but multilingual as well? The Linguistic Landscapes of Vilnius. *Norddeutsches Linguistisches Kolloquium*. 2008, 121–146.
- Pavlenko 2009** – Pavlenko, A. Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes. *Journal of Slavic Linguistics* 17, (1–2), 247–274.
- Pavlenko 2010** – Pavlenko, A. Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study. In: Shohamy, E., Barni, M., Ben Rafael, E. (eds.) *Linguistic Landscape in the City*. Bristol, UK: Multilingual Matters, 2010, 133–150.
- Šuplinska 2012** – Šuplinska, I. (galv. red.) Daugavpils. *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2012, 169.–173.

Sanda RAPA

(LU Latviešu valodas institūts)

DESEMANTIZĒŠANĀS LATVIEŠU TOPONĪMIJĀ

Toponīms kopš tā rašanās sākuma ir saistīts ar konkrētu objektu, ko tas apzīmē, un nosaukums bieži vien paliek nemainīgs arī tad, kad objekts ir mainījies vai tā vairs pat nav. Šis fenomens toponīmijā izraisa plašas semantiskās svārstības – jo īpaši metonīmiskās semantiskās pārbīdes, kas pamazām ierosina gramatizācijas pirmo posmu – desmantizāciju, ko gramatikas pētnieki mēdz dēvēt arī par „semantikas izbalēšanu” (Lord 1976, 183), „semantikas iztērēšanu” (Lehmann 1982, 127) vai „semantikas vājināšanos” (Guillaume 1964, 73–86).

Šādi desmantizēšanās procesa pierādījumi vērojami saliktajos toponīmos, kuriem vēl nav atmests nomenklatūras vārds un kuru semantika vairs tikai

daļēji raksturo vai pavisam neraksturo nosaukto objektu. Vietvārdu materiālā var konstatēt dažādas desemantizācijas pakāpes: daļēju un pilnīgu desemantizāciju.

Daļējas desemantizācijas piemēri atrodami ģeogrāfiskajā nomenklatūrā, kas, iekļaujoties vietvārdos, bieži vien tieši neattiecas uz nosaukto objektu (kā, piemēram, *purvs, kalns, leja*), taču kādu no vārda semantiskajā laukā ietvertajām sēmām saglabā. Tādi ir aptuveni sestā daļa ģenitīvo vārdkopu un salikteņu, kuros ietverts nomenklatūras vārds, kas neapzīmē attiecīgo fiziogēogrāfisko objektu, bet gan kādu citas kategorijas objektu. Nereti šādas desemantizēšanās ierosinātājs ir metonīmija, resp., sinekdoha, ko līdzās metaforai par vienu no svarīgākajiem desemantizēšanās mehānismiem atzinuši arī lielākā daļa gramatizēšanās teorētiķu (Elizabete Traugota, Pols Hopers, Olga Rozenbaha).

Pilnīgu desemantizāciju vietvārdos var izraisīt vai nu ekstralingvistiski, vai gramatiski procesi. Ekstralingvistisku faktoru izraisīta desemantizēšanās vērojama vietvārdos, kas turpina apzīmēt objektu, kaut tas mainījies vai zudis. Turpretim vārda gramatizēšanās ierosināta pilnīga desemantizācija atrodama tā dēvētajos «nesaprotamajos nosaukumos» (Vallija Dambe, Benita Laumane), kas, kā tiek uzskatīts, reiz bijuši pavisam konkrēti. Valodai attīstoties, senās formas ir sastingušas vietvārdos un mūsdienu lietotājiem kļuvušas neatpazīstamas (piemēram, hidronīms *Daugava*, kura sufikss *-ava* savulaik, iespējams, bijis ar nozīmi ‘apslacīt, mitrināt, tecēt’, no kā arī latviešu *avuots*).

Toponīmijas sakarā var runāt arī par transsemantizāciju, kad gramatizācijas vai izrunas rezultātā rodas asociācijas ar citu vārdu un tas tiek pieņemts ar jaunu semantiku (piemēram: *Rīskalni < Rijas kalni*).

Desemantizēšanās ir galvenais topoformantu rašanās avots. Visbiežāk par tādiem desemantizācijas ceļā kļūst ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi, no kuriem daži vēl ir ceļā uz topoformantu – pirmkārt, to semantika nodilst, veidojot specifiskas nozīmes tikai dažādos savienojumos ar salikteņa pirmo komponentu, otrkārt, nereti tiem izveidojusies no pamatleksēmas atšķirīga vārdforma, ko regulāri izmanto jaunu vietvārdu darināšanā (*gaļi, maļi, zemji* u. c.).

Literatūra

- Lehmann 1982** – Lehmann, W. P.; Malkiel Y. (eds). *Perspectives on Historical Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 1982.
- Lord 1976** – Lord, C. 1976. Evidence for syntactic reanalysis: From verb to complementizer in Kwa. *Chicago Linguistics Society, Papers from the Parasession on Diachronic Syntax*, 1976, 179–191.
- Guimier 1985** – Guimier, C. On the origin of the suffix *-ly*. In: Fisiak, J. (ed.). *Historical Semantics, Historical Word Formation*. The Hague: Mouton, 1985, 155–170.

Beatrise REIDZĀNE

(LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts)

VILKI, VILKI LĀČI UN VILKAČI LATVIEŠU TAUTASDZIESMĀS

Latviešu folkloristikā dabas tēlu analīzes jomā ir daudzi plaši un nozīmīgi pētījumi, sākot ar Arveda Švābes *liepu* un *ožu* kā dzimumu totēmiem, Veltas Rūķes-Draviņas rakstiem par dabas tēmām tautasdziesmās, Vairas Viķes-Freibergas un Imanta Freiberga darbu par *Saules* dziesmām un daudziem publicējumiem par totēma reliktiem vairāku augu un dzīvnieku tēlos latviešu tautasdziesmās un pasakās Janīnas Kursītes darbos utt.

Latviešu tautasdziesmu pētniecības jomā paveiktās tehniskās iestrādes – datorizētās Krišjāņa Barona dainas un dainu substantīvu rādītājs – dod iespējas veikt izvērstu lingvostatistisko un areālo analīzi, kas savukārt ļauj precīzāk definēt dziesmu valodā ieslēptos senos nozīmju slāņus. Līdz šim autore pētījumos analizēti galvenokārt dabas tēli, kuriem vārda cilme meklējama baltu valodās, tie saistīti ar baltu cilšu kultūras loku, kā *vēzis*, *lidaka*, *lācis*.

Aktuālajam pētījumam izvēlēts *vilka* tēlojums tautasdziesmās, ņemot vērā, ka *vilks* ir populārs folkloras tēls visās Eiropas radu valodās un ietilpst to aptuveni 1500 vārdu skaitā, kam kopējas saknes visās indoeiropiešu valodu grupās.

Visi dabas tēli dainu masīvā ir savstarpēji saistīti. Tā *lāča* tēla analīzē atklājas jēdzieniskais un lingvistiskais lauks, kur *lācis* bez *vilka* nav iespējams: tie savienoti senā indoeiropiešu valodām kopīgā teikumu strukturēšanas modelī – vārdrindā (blīvējums A. Ozola terminoloģijā) *vilki lāči*, un tas ir sens indoeiropiešu valodu virsjēdzienu darināšanas modelis.

Leksēma *vilks* ir pamatā arī atvasinājumam *vilkacis*, kas ir populārs mītisks dzīvnieks teikās un ticējumos, sastopams arī nelielā tautasdziesmu grupā. Plašais un daudzveidīgais materiāls dod iespēju iegūt vērā liekamus atzinumus par latviešu tautasdziesmu tēla jēdzienisko lauku, ko tālāk varētu salīdzināt ar citu radu tautu *vilka* tēlojuma modeļiem.

ADJEKTĪVS *PELĒKS* UN SALĪDZINĀJUMI AR KOMPONENTU *PELĒKS* LATVIEŠU VALODĀ

Referātā aplūkots krāsas nosaukums *pelēks* – tā cilme, pirmie reģistrējumi leksikogrāfiskos avotos latviešu valodā, atspoguļojums mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, kā arī tā lietojums valodā, tajā skaitā – tradicionālie un individuālie salīdzinājumi ar komponentu *pelēks*.

Krāsas nosaukuma *pelēks* pirmie reģistrējumi latviešu valodā leksikogrāfiskajos avotos konstatēti jau 17. un 18. gadsimtā – K. Fīrekera un G. F. Stendera vārdnīcās, kur *pelēks* skaidrots ‘fahlfarb, Mauß=Haarig’, arī ‘grauw’ (Fīrekera 211), ‘grau an Färbe’, ‘mausfarbig’, ‘aschfarbig’, ‘grau’ (Stenders 297, 193).

19. gadsimta vārdnīcās šī krāsas nosaukuma semantika ir līdzīga, taču tā lietojums jau ir nedaudz plašāks. Īpaši tas attiecināms uz K. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā (1880) ievietotajiem saliktajiem krāsas nosaukumiem ar komponentu *pelēks*: *eisengrau* ‘pēlēks kā dzelzis’ (Ulmanis, Braže 236), *eisgrau* ‘pēlēks kā ledus’, ‘sirms’ (Ulmanis, Braže 237), *nebelgrau* ‘pēlēks kā migla’ (Ulmanis, Braže 538), *silbergrau* ‘gaischi pēlēks’ (Ulmanis, Braže 652), *aschenfarbig* ‘pēlēks (kā pēlni)’ (Ulmanis, Braže 63), *schimmelfarbig* ‘pēlēks, salns’ (Ulmanis, Braže 622).

Mūsdienu latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās atspoguļota abstraktā krāsas nosaukuma *pelēks* diezgan sazarotā semantika. *Pelēks* atklāts gan kā reāliju krāsas raksturotājs, gan (pamatā terminoloģiskajās vārdkopās) kā sugas, šķirnes identifikators, gan vairākās pārnestajās nozīmēs: ‘bāls’ (par cilvēku); ‘blāvs’ (par gaismu); ‘vienveidīgs, vienmuļš’ (par laikposmu); ‘neievērojams, ikdienišķs’ (par cilvēku).

Šādu adjektīva *pelēks* lietojumu atklāj arī valodas materiāls, kur redzams tā lietojums:

- reāliju ārējā izskata raksturotāja nozīmē – ‘tāds, kam ir, piemēram, pelniem, pelēm, baložiem raksturīgā krāsa’, piem., *Atsasēdos ganīdama Uz pelēka akmentiņa; Lai tā klust ļaužu meles, Kā pelēks akmentiņš.* (LD 8335-0) / *Elksnīšu plecās pelēka diena šūpojas. Svārcīņos vecos brien lietīņš un miegojas.. Kalnā stāv, ragus pacēlis, milzīgs, slapjš, pelēks gliemežis. Tam krūtīs guļ dzīrnāvu akmenis. Arī piekusis...* (F. Bārda. Pelēka diena. Kr. Zemes dēls)

- ‘bāls, neveselīgs (parasti par seju); tāds, kam ir bāla, neveselīga seja (par cilvēku)’, piem., *Ap četriem rītā sasarkušām acīm, peleku seju viņš paradās muižas pagalmā un grīgā bezspēka gaitā kāpj gulēt.* (Repše II, 34)
- ‘vienveidīgs, vienmuļš, bez notikumiem, kas izraisa pozitīvu atieksmi (parasti par laikposmu)’, piem., *Kādreiz bij debess kā dimantiem apsēta, Kādreiz, kad kopā mēs smiedami gājām... Tagad man dzīve kā peleka kapsēta, Pats es kā lapa, ko samīn zem kājām.* (J. Ziemeļnieks. Elēģija)
- ‘tāds, kad ir blāva, nespodra gaisma (parasti par diennakts posmu)’, piem., *Laiks bija pelēks un lietains, asfalts, kaut diena, bija tumšs.* (Kurzemnieks 09.12.2013)
- ‘nieievērojams, necils, ikdienišķs (par cilvēku)’, piem., *Vīga bija neliela auguma, pēc izskata pelēks un apvažāts, nu gluži kā Apūles pagalms šajā rudenī.* (Bels 75)

Līdzās iepriekš aplūkotajām nozīmēm un nozīmes niansēm adjektīvam *pelēks* raksturīgs arī lietojums pārnestā nozīmē noteiktās vārdkopās:

- **pelēkais kardināls** ‘cilvēks, kam pieder patiesā vara, lai gan faktiski viņš nozīmīgu amatu neieņem’ (MLVV), piem., *Vai jūs domājat, ka Vienotības īstais diriģents varētu atrasties ārpus partijas? Tāds pelēkais kardināls?* (Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai 16.06.2014)
- **pelēkais imports** ‘dažādas izcelsmes preču (piem., dārgu automobiļu) iepļūšana tirgū, apejot oficiālos dīlerus’, piem., *Nākamgad kaimiņvalsts plāno pastiprināti izvērst cīņu arī ar tā saucamo pelēko importu, kas ik gadu nodarot vērienīgus zaudējumus valsts ekonomikai..* (Dienas Bizness 23.11.2010)
- **pelēkā ekonomika** ‘neoficiālā jeb nekontrolējamā ekonomika, ienākumi, kas netiek oficiāli uzskaitīti un par kuriem netiek maksāti nodokļi’ (MLVV), piem., *Pelēkās ekonomikas piekritēji jeb nodokļu nemaksātāji ir faktiski visas valstīs.* (www.db.lv)
- **pelēkā nauda** ‘oficiāli neuzskaitītie ienākumi, par kuriem netiek nomaksāti nodokļi’, piem., *Pelēkā nauda pie katra ceturta Latvijas iedzīvotāja. Katrs ceturtais Latvijas iedzīvotājs 2006. gadā strādājis bez darba līguma vai saņēmis daļu algas aploksne.* (www.db.lv)
- **pelēkā pele** ‘sieviete, kura uzvedas neuzkrītoši, valkā vienkāršu apģērbu un nepievērš sev citu cilvēku uzmanību’ (MLVV), piem., *Tur.. sēdēja.. viena sieviete.. Visai necila pēc skata – pelnu pelēki, nesavākti mati, drūms apģērbs un ne kripatas kosmētikas uz sejas.. Man no pārsteiguma pavēnās mute. Brālīm bija iepatikusies šī vienkāršā, pelēkā pele!* (www.tvnet.lv)

Interesants adjektīva *pelēks* semantikas atklājējs ir salīdzinājumi ar komponentu *pelēks*. Tie dalīti tradicionālajos (pamatā – vārdnīcās fiksētajos, kā arī tādos, kas sastopami vairāk nekā 1–2 lietojuma gadījumos)

un individuālajos (pamatā – vienā lietojuma gadījumā fiksētajos) salīdzinājumos. Par tradicionāliem uzlūkoti, piem., salīdzinājumi *peleks kā zeme, peleks kā drebe, peleks kā audekls* ‘neveselīgi bāls, novārdzis, nobēdājies’, savukārt kā individuāli uzlūkoti salīdzinājumi *peleks kā asfalts, peleks kā akmens, peleks kā rīta migla, peleks kā apmakušās debesis* u. c. Valodā sastopami arī salīdzinājumi ar adjektīvu *peleks* otrajā komponentā, resp., salīdzinājumi, kur kaut kas tiek salīdzināts ar ko citu pelēkā krāsā, piem., *Brālī, tava ligaviņa Kā pelēka avitiņa; Cel, brālīti, rītiem agri, Lai tā balta mazgājās.* (21520-0) / *Tagad man dzīve kā pelēka kapsēta, Pats es kā lapa, ko samīn zem kajām.* (J. Ziemeļnieks. Elēģija) Nelielā skaitā fiksēti arī salīdzinājumi ar adjektīva *peleks* pārnestajām nozīmēm, piem., *peleks kā kardināls*, kā arī asociatīvie salīdzinājumi, piem., *sirdsapziņa pelēka kā grīdas lupata / Garīgā pieredze, kā viņš to iztēlo, ir raupja, tieša un pelēka kā iela priekšpilsētā vai pieņemamā istaba bērnu konsultācijā.*

Renāte SILIŅA-PINĶE
(LU Latviešu valodas institūts)

PAR LEKSISKAJĪEM ĢERMĀNISMIEM: PIEZĪMES UZ TOPOŠĀS ĢERMĀNISMU DATUBĀZES MĀLĀM

Latvijas Zinātnes padomes sadarbības projekta „Kultūru migrācija Latvijā” (Nr. 660/2014) ietvaros valodnieki ir pievērsušies kultūru kontaktu un mijiedarbības atspoguļojumam latviešu valodā. Viens no virzieniem ir latviešu un vācu valodas kontakti visā to daudzveidībā daudzu gadsimtu garumā. Lai atspoguļotu šā procesa ietekmi uz latviešu valodu, ir nepieciešama plaša ģermānismu izpēte (leksika, morfoloģija, sintakse). Projekta ierobežotais laiks ļauj pievērsties tikai vienam no šiem aspektiem – leksiskajiem ģermānismiem. Tā latviešu valodniecībā ir diezgan plaši, taču sadrumstaloti skarta joma: paralēli apjomīgiem pētījumiem (Sehwers 1918, 1953, Jordan 1995 u. c.) ir atrodami atsevišķi raksti (piem., Bušs 1977, Karulis 1996 u. c.) vai arī ģermānismi aplūkoti kā citu jomu – dialektālo vai vēsturisko valodas pētījumu – sastāvdaļa (piem., Jansone 1998, Laumane 1975, Zemzare 1961 u. c.).

Līdz šim nav veikts neviens vispusīgs ģermānismu izvērtējums, kas ņemtu vērā gan to diahrono, gan areālo, gan sociolingvistisko izplatību. Lai to izdarītu, vispirms ir nepieciešams esošo (un bijušo) ģermānismu apkopojums, kas ir iesākts, veidojot leksisko ģermānismu datu bāzi. Referātā tiks aplūkota

datu bāzes struktūra, tajā ietveramie avoti un analizētas dažas tapšanas gaitā aktualizējušās problēmas, piemēram:

- Ko saucam par ģermānismu un ko ne? Tas skar gan valodu robežas – iespējamie aizguvumi no vidusholandiešu vai austrumfrīzu valodas, kā arī 17. gs. aizguvumi no zviedru valodas –, gan dažādi interpretētos vārdu aizgūšanas ceļus vai pat to cilmi (baltu, ģermāņu, indoeiropiešu?).
- Kā ģermānismi līdz šim ir datēti? Dažādi pētnieki vienas un tās pašas leksēmas saista gan ar viduslejasvācu, gan baltvācu valodu. Vai datu bāzes apkopojošā informācija var palīdzēt šo problēmu risināšanā?
- Kāda kopaina paveras, apkopojot plašu pētniecības materiālu, tiks ilustrēts ar datu bāzes ierakstiem, kas sākas ar burtu A.

Literatūra

- Bušs 1977** – Bušs, O. Baltvācu sarunu valodas ietekmes pēdas latviešu valodas leksikā. *Baltistica II priedas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1977, 55.–62.
- Jansoen 1998** – Jansone, I. Apģērbu nosaukumi 17. gadsimta latviešu valodas vārdnīcās. – *Baltistica. Priedas 5*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1998, 105.–117.
- Jordan 1995** – Jordan, S. *Niederdeutsches im Lettischen. Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen*. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 1995. (= Westfälische Beiträge zur niederdeutschen Philologie. Bd. 4).
- Karulis 1996** – Karulis, K. Das verschwundene Baltendeutsch in lettischen Belegen. – Brandt, Gisela (izd.): *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache im Baltikum*. Stuttgart: Heinz, 1996, 5.–14.
- Laumane 1973** – Laumane, B. *Zivju nosaukumi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne, 1973.
- Schwerts 1918** – Schwerts, J. *Die deutschen Lehnwörter im Lettischen*. Zürich: Universität Zürich, 1918.
- Schwerts 1953** – Schwerts, J. *Sprachlich-kulturbistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen*. 2. Aufl. Wiesbaden: In Kommission bei O. Harrassowitz, 1953.
- Zemzare 1961** – Zemzare, Daina. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.

Daiva SINKEVIČIŪTĒ
(Vilniaus universitetas)

LIETUVOS LATVIŲ VARDAI: GRAMATINIS ĪFORMINIMAS IR JŪ VARIANTIŠKUMAS LR GYVENTOJŲ REGISTRO DUOMENIMIS

LR piliečių vardu registre yra Lietuvoje ir už jos ribų gimusių asmenų, kurie įrašyti latviais, nors po 1991 m. dokumentuose įrašančių latvio tautybę žmonių skaičius mažėja. Latvių vardai yra dvejopi: viena-

nariai, pvz., *Janis*, *Visvaldas*, ir kelianariai, pvz., *Hugo Augustas*, *Adolfas Janis Robertas*.

LR pilietībā turintiems latviem daugākieši duota vienāriju vārdū, kurie gramatiškai įforminti skirtingai: vieni turi lietuvių kalbai įprastas galūnes, pvz., *Oskaras*, *Rimantas*, kiti – begalūniai vardai, pvz., *Vaclav*, *Zigurd*, o treči užrašyti su latvių kalbai būdinga galūne -s, pvz., *Aivars*, *Edgars*. Tarpinė padėti ūžima vardai su -is, pvz., *Arnīs*, *Janīs*, būdingi latviams ir derantys prie lietuvių kalbos. Tokius vārdus turi visi Lietuvoje ir ūž jos ribū gimę latviai. Dar pasitaiko ir specifiniū vārdū variantū, pvz., *Andreis*, *Arvic*, *Vinces*. Kelianariū vārdū yra mažiau, ir jie atspindi tuos pačius vārdū ūžrašymo polinkius kaip ir vienānariai asmenvārdžiai, pvz., *Viktoras Osvaldas*, *Albert Viktor*, *Laimons Zigfrids*, *Džintars Janis*, *Ivars Erik*. Šie latviū vārdai ne tik rodo bendras LR piliečių vārdū dāvimo tendencijas, bet ir turi specifiniū bruožū.

Dalis latviū vārdū reti, o kiti pasikartoja daugiau kartū, iš kuriū dažniausi vyrū vārdai yra *Janis*, *Jonas*, *Andris*, *Irmantas*, *Aivaras*. Vieni šiū vārdū duodami tik Lietuvoje, kiti – ne Lietuvoje gimusiems latviams, o treči – visiems latviams. Kelis kartus pasikartojantys vārdai pasižymi variantišku: pasitaiko po tris (ar po du) to paties vārdos variantus, pvz., *Imant*, *Imantas* ir *Imants*. Taip pat fiksuojami ir skirtingi tū pačių vārdū variantai, pvz., *Andris*, *Andrejus*, *Andrius*, *Andrėjus*, *Andžej* ir kt. Šie latviū vārdai rodo skirtingū kalbū sąveikā, matomā iš viso šimtmečio asmenvārdžių.

Dace STRELĒVICA-OŠIŅA (LU Latviešu valodas institūts)

„MĒS ESAM DAUDZSKAITLIS”: VALODNIECISKĀ TERMINOLOGĪJA KĀ STILISTISKS LĪDZEKLIS DZĒJĀ

Kultūru migrācija, kam veltīta šī konference, ir plašs un sazarots jēdziens. Kā interesantu *migrācijas* piemēru var aplūkot arī parādību, kad kādas specifiskas nozares terminoloģija iziet ārpus savas nozares robežām un paplašina savu darbības lauku. Uz to, ka zinātniskajā valodā reizēm notiek terminoloģijas pārceļošana no vienas jomas citā, norādījis jau Andrejs Veisbergs (2003). Turklāt, kā uzsvēruši vairāki pētnieki (piemēram, Ruta Veidemanē (1970), Jānis Rozenbergs (1995) u. c.), zinātniskajā terminoloģija var

iegūt arī stilistisku funkciju un kalpot par mākslinieciskās izteiksmes līdzekli, ja to lieto daļliteratūrā.

Šis referāts pievēršas konkrēti valodnieciskās terminoloģijas klātbūtnei latviešu dzejā. Protams, dzejā biežāk ir sastopami tādi valodniecības termini, kas vienlaikus ir arī vispārlietojamās leksikas daļa, – tādi kā *vārds* un *valoda* vai, piemēram (ja ņemam vērā arī lietīšķās valodniecības jomu), *tulkoj.* Taču galvenā uzmanība šai darbā tiks veltīta tieši tai valodnieciskās terminoloģijas daļai, kas parasti tiek lietota tikai savas nozares ietvaros, tāpēc tās stilistiskais efekts dzejas tekstos ir jo iedarbīgāks.

Virsrakstā minētā frāze ir aptuvena atsauce uz dažādu latviešu dzejnieku darbos novērotajiem gadījumiem, kad lietoti gramatiskā skaitļa kategoriju raksturojošie termini *vienskaitlis* un *daudzskaitlis*. Piemēram, Jānis Ramba (Elsbergs) savulaik rakstījis: „*mēs / daudzskaitļa pirmās personas vietniekvārds / saplūst ar sveces liesmu*” (1996; šeit un turpmāk pasvītrojums mans), bet Rihards Bargais: „*Kad tavš daudzskaitlis / Pāries vienskaitlī?*” (2005). Dzejā mēdz tikt „apspēlētas” arī tādas gramatiskās kategorijas (vai tās apzīmējošie termini) kā laiks – piemēram: „*aiž saliktās / burtliči turiet ciet burtus / tagadnes / saliktā / saliekamā / vai piepūšamā / nākotnē*” (Viks, 1986), locījums: „*man liepās šalko Vokatīvs! Bet liktenīgs kļūš Lokatīvs*” (Uldis Bērziņš, 1990) vai dzimte – te kā piemēru var minēt Māras Zālītes dzejoli, kas veltīts vārda „sāls” dzimtei: „*Es iesaku viriešu dzimtē, / jo maž / mums ir stipru un virišķu vārdu / un tie, kas mums ir, / tiek taupīti gluži kā virieši dzīvē (...)*” (1988).

Tādējādi dzejā lietoto valodniecisko terminoloģiju var aptuveni iedalīt tematiskās grupās. Nupat aplūkoti piemēri attiecas uz gramatikas jomu, taču vērojami arī tādi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi, kas balstīti arī citās valodniecības nozarēs – piemēram, valodu tipoloģijā: „*te, kur mana fleksīvā valoda nesniegs / nieks es Kunga sliekasni?*” (Uldis Bērziņš, 2001), kā arī valodu ģenealoģiskajā klasifikācijā un vēsturiskajā valodniecībā. Te var minēt šādu Jāņa Petera dzejoli: „*Iezvanījās koks, mirdzēja logā. Atcerējos – / tāds bij Valodas mācību grāmatā. Indoeiropiešu / valodu koks. Rādīju meitenei to – jā, rudenī / bērzi tik skaisti, lapas kā zelta nandiņas / skan. / Tajā valodu lielajā talkā / gāja raibi: mēs zāģējam zarus: / baigais kangars pats savejo, protams, / baigais antiņš tam neļāva, / koknesis teica, lai zāģējam citus, / senprūsis sauca – jau gatavs. / (Vācu valodā sauca.) (...)*” (1984).

Jāpiebilst, ka valodniecisku terminu izmantošana dzejas valodā nav tikai Latvijai raksturīga parādība. Te varam pieminēt kaut vai dažu kanādiešu sociolingvistu pētījumus (Bronwen Low et al. (2009) u. c.) par valodniecības un izglītības terminiem kā stilistiskiem līdzekļiem hiphopa dziesmu tekstos Kvebekas provincē. Plašāki pētījumi nākotnē, iespējams, varētu atklāt dažādas interesantas paralēles šajā jomā dažādās kultūrās.

Solvita ŠTEKERHOFA
(Ventspils Augstskola)

LATVIJAS KRIMINĀLTIESĪBU VALODAS ATTĪSTĪBA KRIEVU UN VĀCU TIESĪBU KULTŪRAS IETEKMĒ: TERMINOLOĢIJA „PĒTERBURGAS AVĪZĒS”

Latviešu juridisko valodu ir ietekmējušas divas valodas – vācu un krievu valoda, savukārt tiesību kultūru – trīs valstis: Zviedrija, Vācija un Krievija.

Dažādo ietekmju sfēru periodos likumi ir tulkoti latviešu valodā, lai tie būtu saprotami vietējiem iedzīvotājiem.

Latviešu tiesību vēsturē vislielākā ietekme ir jūtama no krievu un vācu tiesību kultūras.

Uz Latviju attiecināmie 19. gadsimta likumi tika izstrādāti vācu valodā, pēc tam tie pārtulkoti krievu valodā, par likuma oriģinālu izsludināja vai nu abus likuma tekstus, vai tikai likums krievu valodā tika par tādu uzskatīts, bet vācu teksts tika uzlūkots kā oficiāls tulkojums.

Pirmais krimināltiesību teksts latviešu valodā ir datējams ar 1683. gadu, kad tika latviskots „Kara artikuls”, otrais ir „Sawadi Karra Teesas Likkumi” (1696) un trešais ir Tiesu ustavu tulkojums 1864. gadā, ko sākotnēji veica Augusts Bilenšteins, bet vēlāk ievērojumu valodas trūkumu dēļ turpināja un pabeidza Andrejs Stērste.

Andrejs Stērste Tiesu ustavu tulkojumā ieviesa lielāko daļu kriminālprocesa un tiesas iekārtas terminu, kuri tiek lietoti arī mūsdienās.

Pirmie juridiskie sacerējumi un diskusijas par juridisko terminoloģiju un tās izveidi un attīstību sākās 19. gadsimtā.

19. gadsimts ir uzskatāms par latviešu juridiskās kultūras pilnveidošanās laiku, jo šajā laikā juridisko izglītību ieguva pirmie latvieši.

Latviešu juridisko kultūru atspoguļo juridiskā terminoloģija, kuras attīstībā piedalījušies ne tikai juristi, bet arī valodnieki un citu nozaru speciālisti, kam tas šķita aktuāli.

Lielā loma terminoloģijas attīstībā bija periodiskajiem izdevumiem latviešu valodā, jo īpaši Pēterburgā izdotajam laikrakstam „Pēterburgas Avīzes”.

„Pēterburgas Avīzes” bija pirmais 19. gadsimta laikraksts, kas ļoti lielu vērību piešķīra tiesu iekārtu, likumu un citu ar tieslietām saistītu jautājumu atspoguļošanai savā izdevumā, turklāt šajās publikācijās par tieslietām tika lietoti samērā precīzi krievu (vai vācu) juridisko terminu tulkojumi.

Laikraksta darbinieki ne tikai lietoja juridiskos terminus, bet nepieciešamības gadījumā tos arī skaidroja. Viņi arī nevairījās ieviest jaunus terminus jaunu parādību apzīmēšanai. Veiksmīgs un līdz mūsdienām saglabājies ir 1862. gada „Pēterburgas Avīzēs” ieviestais termins *зверинатс piesēdētājs* un *зверинатаис*.

Anna VULĀNE

(LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte)

PASAULES ELPAS ATSKAŅAS LATVIEŠU VALODAS DIDAKTIKAS TĒRMIŅOĻĪJĀ

Terminoloģija ir kļuvusi par nozīmīgu valodas leksiskās sistēmas daļu un zinātnes nozari, kura mūsdienās attīstās ļoti strauji, jo rodas jaunas reālijas, jauni denotāti, kam nepieciešams nosaukums. Šo sarežģīto „vārda došanas” darbu katrā nozarē lielākoties veic tās speciālisti vieni paši vai kopā ar valodniekiem, bet reizēm tajā iesaistās arī sabiedrība.

Pagājušā gadsimta 90. gados sākās nozīmīgas pārmaiņas Latvijas izglītības sistēmā, tika plašāk iepazīta Rietumvalstu pieredze gan tiešā saskarē ar nozares speciālistiem zinātniskās konferencēs, semināros, projektos, gan studējot pieejamās publikācijas. Līdz ar Rietumu pedagoģiskā informatīvā lauka plašāku iepazīšanu, dažādu kursu organizēšanu radās nepieciešamība tulkot darbus un izteikt latviešu valodā nozares specifiskos jēdzienus. Dažādu mācību priekšmetu didaktikas teorija papildinājās gan ar daudziem veiksmīgi radītiem vai tulkotiem terminiem, gan arī ar ne tik piemērotiem darinājumiem.

Referātā tiks analizēti vairāki mūsdienu lingvodidaktikā (arī citu priekšmetu didaktikā) izmantotie mācību metožu un metodisko paņēmieni apzīmējumi, kuri funkcionē termina līmenī, bet ir diskutējami no latviešu valodas un terminoloģijas normu viedokļa. Daļa apzīmējumu ir analizēta divās publikācijās un referātos (*akadēmiskie pretstati, dzīvāis dzējolis, akevārijs, zīgžags* u. c.); šajā referātā uzmanība tiks pievērsta citiem mācību līdzekļos un metodiskos izdevumos aktīvi izmantotiem apzīmējumiem, piem., *punktētā diskusija, pildspalva vidū, aktīvās piezīmes, Proppa kārtis, bingo, čūska* u. tml.

Raksturīgs, ka angļu vai citas valodas pasaulainā, iespējams, iederīgais apzīmējums latviešu valodas terminu sistēmā neiederas dažādu iemeslu dēļ:

- tas saistās ar citu denotātu un rada metodes, metodiskā paņēmiena būtībai neatbilstošas asociācijas, ir maldinošs;

- nosaukuma radīšanā nav ievērots jēdziena skaidrības un termina caurredzamības princips, jo bez definīcijas un plašāka skaidrojuma šie apzīmējumi (termini) lielākoties nav saprotami un saistāmi ar noteiktu jēdzienisko sistēmu;
- apzīmējums vispār neatbilst terminrades normām, tam ir sarunvalodas raksturs (piem., *Atrodi savējos!, Atstāj pēdējo vārdu man! Saki kaut ko!*);
- nav ievērotas pedagoģiskās ētikas normas (*krustvārdu mikla ar špikeri, Propša kārtis*) u. tml.

Raksturīgi, ka *Lingvodidaktikas terminu skaidrojošajā vārdnicā* (2011) neviens no tiem savdabīgajiem metožu un metodisko paņēmieni nosaukumiem, kuri analizēti šajā pētījumā, nav iekļauts.

Palmira ZEMLEVIČIŪTĒ (Lietuvių kalbos institutas)

PIRMASIS LIETUVOS MEDICINOS MOKSLO ŽURNALAS IR LIETUVIŠKOJI MEDICINOS TERMINIJA

---

1. Lietuviškai medicinos periodikai atsirasti didelę įtaką darė nelietuviška medicinos periodika, kuri buvo leidžiama lotynų, lenkų, rusų kalbomis ir turėjo Lietuvoje galias tradicijas. Pirmasis lietuviškas periodinis medicinos leidinys pasirodė tik XX amžiaus pirmame dešimtmetyje.

2. 1913 m. pradėdamos leisti lietuviškas medicinos, veterinarijos, farmacijos ir gamtos mokslų žurnalas *Medicina ir gamta*. Jo leidėjas ir redaktorius buvo daktaras Stasys Matulaitis. Žurnalas imtas leisti 1911 m. prie Lietuvių mokslo draugijos įsteigtos Gydytojų ir vaistinininkų sekcijos narių gydytojų ir vaistinininkų iniciatyva. Išėjus dviem numeriams leidimas nutrūko dėl lėšų stygiaus.

3. Žurnale imti kelti lietuvių medicinos terminologijos klausimai ir problemos, kuriuos neprarado aktualumo ir šiandien – terminų perteklius ir, kita vertus, jų stoka, terminų tai pačiai sąvokai įvardyti įvairavimas, būtinybė į terminologijos darbą pasitelkti specialistus ir kalbininkus, susirūpinimas medicinos terminų lietuviškumu ir kt. Gydytojai raginami rinkti žodžius iš gyvosios kalbos ar kurti terminus, remiantis gimtosios kalbos gramatikos taisyklėmis.

4. Žurnale rasta 200 vienažodžių lietuviškos kilmės medicinos terminų, kuriais įvardijamos anatomijos, fiziologijos, klinikos, farmakologijos gimininės sąvokos. Pirmiausia minėtini medicinos terminijai paimti paprastieji gyvosios kalbos ar raštų žodžiai, kurių perkelta ar susiaurinta leksinė reikšmė.

5. Didžiąją vienažodžių terminų dalį sudaro dariniai. Pagal darybos būdą skiriami priesagų, priešdėlių ir galūnių vediniai bei dūriniai. Vyrauja su priesagomis išvesti vediniai. Su priešdėliais išvesti terminai labai reti. Galūnių vedinių, palyginti su priešdėlių, yra gerokai daugiau. Antrą pagal gausumą darinių grupę sudaro dūriniai su daiktavardiniais ir dūriniai su veiksmažodiniais sandais.

6. Žurnale *Medicina ir gamta* rašiusių lietuvių gydytojų enuziazmas ir pasišventimas, rūpinimasis savo profesinės kalbos grynumu ir lietuviškumu, gyvosios kalbos kaip pagrindinio terminologijos šaltinio iškėlimas nūdienos medicinos terminologijos darbininkams galėtų būti gražus ir siektinas pavyzdys.

Izdevējs: LU Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050